

भास्ताचा इतिहास

शिवाजीच्या मागून त्याचा मोठा मुलगा संभाजी गाजीवर बसला. तो स्वभावाने थोडा विलासी होता, पण शूर होता. कुबळ्या नांवाचा एक उत्तरेकडील ब्राह्मण त्याचा सहागार होता. संभाजीच्या अमलाखाली महाराष्ट्राचे राज्य थोडे कमकुवत झाले असले तरी विस्कळित झाले नाही. संभाजीला मोगलांचा दात महाराष्ट्रावर आदे याची पूर्ण कल्पना होती.

दक्षिणेकडे औरंगजेब जे सैन्य घेऊन आला होता त्याला संभाजीने छान तोंड दिले. परंतु ११ फेब्रुवारी १६८७ मध्ये रत्नागिरी पासून २२ मैल दूर असलेल्या संगनेश्वर नजीक तो मुकर्रबखान भाच्या हाती कैद झाला. त्याच्या बरोबर कुबळ्या व संभाजीचे पंचवीस मुख्य साथी पण कैद झाले. त्यानंतर मोगलांनी बराबर मराठ्यांचे

अनेक किल्ले हर केले. मराठ्यांनी राजधानी रायगडचा किल्ला तो देखील जिंकला.

परंतु संभाजीचा धाकटा भाऊ राजाराम संन्यास्याचा वेष करून मोगलांच्या हातावर तुरी देऊन रायगडच्या किल्ल्यातून पळून गेला आणि त्याने दूर दक्षिणेकडे जिंजी येथे आपली राजधानी स्थापन करून मोगलांशी युद्ध चालू ठेवले.

मोगलांनी मराठ्यांनी राजधानी जिंकल्यावर संभाजीचे कुटुंब व त्याचा मुलगा शाहू याला कैद केले. दुरून पाहिलेला बाटे की मराठ्यांचे राज्य ल्यास गेले.

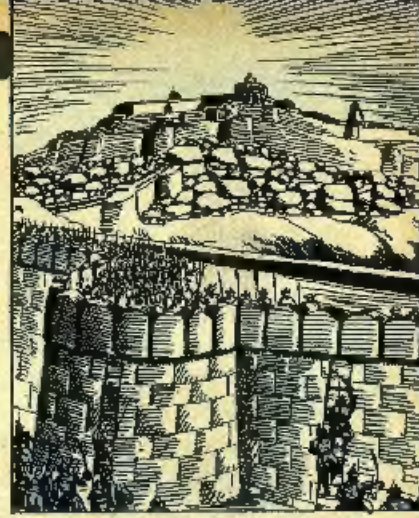
परंतु शिवाजीने मराठा राज्याचा पावा इतका कमकुवत घातलेला नव्हता. मराठे मोगलांसमोर मान तुकनायला तयार झाले नाहीत. त्यांनी युद्ध चालू ठेवले. या युद्धात शेवटी मोगलांची शक्ति मोडकळीस

येऊन मराठ्यांचाच जय झाला. या युद्धात मराठ्यांचे पुढारी पण रामचंद्र पंत, परशुराम बिनक कोरेंनी केले.

ते जनतेचे आपल्या स्वातंत्र्य रक्षणासाठी एक झुंज होते. औरंगजेबाचा त्वासमोर किती विवस निभाव झगणार ! मराठा राज्य किंवा मराठा सैन्य यांचा ताळ करणे शक्य झाले जतते. पण बोन्ही येथे नव्हती. होती फक्त जनता.

जनतेचे नेतृत्व घनाजी जाधव आणि संताजी चोरपडे या शूर व कुशल मराठा पुढाऱ्यांकडे होते. त्यांनी मोगल सैन्यावर व त्यांच्या छावणीवर छापे मारून लूटपाट करून व एकदा औरंगजेबाच्या खास तंत्रूवर छापे मारून मोगलांचा इतके बेजार केले की, त्यांना मुठीत जीव घेऊन पळून जाण्याशिवाय दुसरा मार्ग उरला नाही.

कितीक मोगल सरदारांनी व राज्यकर्त्यांनी मराठ्यांना 'चीम' देऊन स्वतःचे रक्षण करून घेतले कितीकांनी मराठ्यांच्या बाजूने बादशाहाविरुद्ध छापे मारले. दख्खनचे आकाश संताजी व घनाजी या दोन नांवांची जणू कांही घोषणा करीत होत. जुलुफकार-खान याने लागोपाठ आठ वर्षे जिंजीच्या

किल्ल्याला वेढा विला होता. शेवटी १६९८ मध्ये तो जिंकला. परंतु राजाराम त्यापूर्वीच सातारा येथे पोचला होता. त्याने मराठ्यांचे एक सैन्य ठरविले केले आणि दख्खनच्या पठारातील उत्तरेकडच्या प्रवेशात औरंगजेबाच्या सैन्याची वाताहत सुरू केली.

१६९९ च्या डिसेंबर महिन्यात मोगलांनी साताराच्या किल्ल्याला वेढा विला. १२ मार्च १७०० या रोजी राजाराम मरण पावला. तोपर्यंत मराठ्यांनी मोगलांशी युद्ध चालू ठेवले होते. त्यांनी कांही अटीवर मोगलांना तो किल्ला दिस्याचे कबूल केले

त्यानंतर बादशाहाने स्वतः मराठ्यांचा किल्ले एकेक करून जिंकण्यास सुरवात केली. पण त्याचा सर्व यत्न दृष्टा गेला. कारण इकडून तो किल्ला जिंकून गेला की तिकडून मराठे येऊन किल्ला काबीज करीत. अशातचनेने युद्ध चालूच राहाले.

राजारामाच्या मृत्यूनंतर त्याची बायको तारानई हिने मराठ्यांच्या राज्याची सूत्रे आपल्या हाती घेतली. तिने आपला मुलगा शिवाजी (तृतीय) याला गादीवर बसवून त्याच्या नांवाने असाधारण बुद्धिमत्ता दाखवून राज्य केले. राजाराम जिवंत होता तेव्हा पासूनच तिने राज्यसंस्था हाती घेऊन आपल्या कौशल्याबद्दल कीर्ति संपादन केली होती. तिने मोगलांच्या राज्यांतील सिरंज, मंदसोर वगैरे सहा प्रांतांवर छटापाट करण्यासाठी स्वाभ्या करविल्या. मराठ्यांनी

१७०३ मध्ये बऱ्हाड प्रांतावर आणि १७०६ मध्ये गुजरातवर स्वाभ्या करून बडोदा शहर लुटले. १७०६ च्या एप्रिल व मे महिन्यांत मराठ्यांच्या एका मोठ्या फौजेने अहमदनगर येथील बादशाहाच्या खास लावणीवर हल्ला बंदविला. त्यांना तोंड देणे मोगलांना अशक्य झाले.

या अवधीत मराठ्यांनी आपल्या सैन्याची संघटना जास्त बळकट केली आणि दरबान व मध्यभारत मधील काही भाग काबीज केला. मोगलसैन्यापतींना मराठ्यांनी दहशत बसली. युद्धकलेंतदेखील त्यांनी अधिकाधिक पाविष्य संपादन केले. आता त्यांना मोगलांची भीति म्हणून उरली नाही. जेव्हा त्यांना अवश्य मिळणारच या आत्म विश्वासाने ते चढाई करीत. त्यांचा विमोह करण्यासाठी औरंगजेबाने जितके प्रयत्न केले ते सर्व फोल ठरले.

नेहरू चरित्र

[२४]

या परिस्थितीत स्वाभ्या पाटींची सर्व जबाबदारी एवढ्या मोठीलालजीवर येऊन पडली. निषडगुकीत प्रतिपक्षीयांशी त्यांची चांगलीच सडाजंजी उडाली. नॅशनलिस्ट पक्षास उल्लेख करण्यायोग्य यत्न या निषडगुकीत मिळाले. विधान सभेत उच्चत्यागटाची शक्ति वाढली. त्यांत मोठमोठे जमीनदार, अधिमत, कारखान्यांचे मालक सामील झाले. त्यांचा राजकारणाशी वस्तुतः काही एक संबंध नव्हता.

१९२६ च्या शेवटी स्वामी श्रदानंद यांचा एका धर्मांध मुसलमानाच्या हाती लून शाला. ज्या शूर पुढाऱ्याने इमजांच्या बंदुकीसमोर निषड्या छातीने उभे राहून इमजांचे आव्हान स्वीकारले होते तो एका लुनी माणसाच्या सुन्याने मारला जावा हा एक दैव दुर्बिलासच म्हणावयाचा. आठ वर्षांपूर्वी विहीच्या जुम्मा मशीदीत हिंदू व मुसलमानांच्या एका संमिलित सभेत ते बोलले तेव्हा हिंदू मुसलमानांच्या ऐक्याच्या

आवाजाने सर्व हिंदुस्तान दुमदुमला होता. अशा महापुरुषाचा शेवट त्याच्याच एका देशबंधवाच्या हातून व्हावा या गोष्टीबद्दल जवाहरलालजींना फार वाईट वाटले.

१९२७ च्या फेब्रुवारी महिन्यांत बुसेल्स नगरी गरीब प्रजेचे एक जागतिक सम्मेलन झाले. कोमिंग्टांगमधील डाव्या गटाच्या लोकांनी, इतर देशांतील लोकांनी व अमेरिकेकडून पिडलेल्या दक्षिण अमेरिकेतील डाव्या गटाच्या मजुरांनी मिळून हे सम्मेलन भरविले होते. पुढांनंतर जर्मनराष्ट्रांतील साम्राज्यवादाचा शेवट झाला असल्या

आपली एक कारण होते. त्यांनी तसे केले नसते तर कामेसची स्थिति जास्त बिघडण्याची शक्यता होती.

१९२८ मध्ये जवाहरलालजींच्या नवें हिंदुस्तानांत पुष्कळ चैतन्य होते. मजूर शेतकरी व पोंदरपेशे वर्गांतले लोक सर्वांत चैतन्य दिसून येत होते. रेल्वेच्या मजुरांनी संप करून आपल्या चैतन्याचा परिचय दिला होता. शेतकरी वर्गातपण जागरण होते. वारशेहीत बल्लभभाई पटेल यांच्या नेतृत्वाखाली शेतकऱ्यांनी जो सत्याग्रह केला होता त्यात चांगले यश मिळालेच होते. बांधवरोवर देशातल्या शेतकरी वर्गासमोर ते एक उदाहरण पण होते. देशांत एक लक्ष युवकसंप, नौजवानसमा वगैरेची स्थापना होऊ लागली होती. काहींचा संबंध धार्मिक होना तर काहींचा अद्वैत कांति होता.

सायमन कमीशनचा बहिष्कार सगळ्यात महत्त्वाचा होता. या बहिष्कारांत बवाळ पक्षाने पण कांमिसरी सहकार केला होता आणि त्यामुळे यश पण मिळाले. सायमन कमीशन जेथेथे गेले "सायमन गो बॅक" या घोषणांनी त्यांचे स्वागत करण्यांत आले. असेल्य भारतीयांना सायमनच्या नांवावरुन ईंग्रजीने दौव खेळू कळू लागले.

याविषयी जवाहरलालजींनी आपल्या आत्मचरित्रांत दोन घटनांचा उल्लेख केला आहे. सायमन कमीशनचे सभासद नम्या विहीच्या वेष्टर्न हॉटेलांत उतरले होते. राष्ट्रीय अधारांत त्यांना "सायमन गो बॅक"चा घोष ऐकू आला. राष्ट्रीय वेष्टीच ती घोष ऐकून त्यांना राग आला. चवकशी करतां कळले की ती कोल्हेकुरे होती.

पाताळ कोट

[२]

[कृतज्ञ देशाच्या सत्त्वांचा मुलगा ब्रह्मकांत आपल्या दोघां मित्रांसह शिंदरीस गेला असतां शत्रुचा राग खंगल्यानें अखमी होऊन शत्रूच्या हातीं कैद झाला. त्याचा मित्र शत्रू वैद्युत स्थितीतच राजपानीत परत आला. राजांत काय घडले असाच याविषयी राजा व मंत्री विचार विनिमय करीत असतां कडेन देशाच्या राज्याचे दूत आल्याचे कळले. पुढे—]

कृतज्ञच्या राजाचे चार दूत दोघां कैद्यांना दुष्ट व क्रूर आहेत." असे म्हणत तो एका बरोबर येऊन दरबारांत आले. शत्रूभानु कैवाजबळ येका व त्याला काठीनें टोचीत सिंहासनावर बसलेला होता. मंत्र्यानें गंभीरपणें म्हणाला— "याचें नांव पूमक" यानें पितृहत्या दूतांकडे व त्यानंतर कैद्यांकडे एकदां पातिलें केली आहे व हा आहे सोमक यानें आणि कैद्यांची बंधनें सोडून त्यांना मोक्कलें मागृहत्या केली आहे."

कृतज्ञ अशी आज्ञा केली. त्याच वेळीं "शत्रू या खुनी कैद्यांना आमच्याकडे असोनाचा एक दूत पुढें होऊन दमस्कर हुमच्या महाराजांनीं फां पाडविले आहे हे कळवू म्हणाला— "महाराज ! हे दोघे कैदी नाही समजले आम्हांला !" मंत्र्यानें विचारले.

त्यावर तिथे वृत्त समोर येऊन एकदम बोल्याचा म्हाकळू लागले. परंतु पहिल्या वृत्ताने त्यांना न बोळण्यास इंगित केले.

पहिल्या वृत्ताने दोघां पैकीं कडे एकदां कुद्ध झुडनें पहिले व राजाका ऐहू जाईल अशातऱ्हेनें मंत्र्याका म्हणाळ-“महाराज आणि महाअमात्य घोषांना एक घोष-समाचार कळविण्यासाठीं आमच्या महा-राजांनीं आम्हांला पाठविले आहे. कुंतल देशाच्या महामात्यांचे चिरंजीव व त्यांचे एक साथीदार घोषांना या दोघां मुष्ट कैद्यांनीं काहीतरी कारमांवरून ठार केले

साहे. तिघांना ठार करून त्यांचे दागिने व पोडे पळवून नेण्याच्या प्रयत्नांत असतां एक सिंह त्यां वावुरा काळा. हे दृष्ट खुनी सिंहाला पाहून पळाले. परंतु आमच्या शिपायांनीं यांना धरले. महामात्यांच्या चिरंजीवांच्या व त्यांच्या बोवा साथी-मित्रांच्या प्रेतांचा शोध लावण्याचा आम्ही पुष्कळ प्रयत्न करून पाहिला. अद्याप शोध लागला नाही. लागतान अपणांकडे त्याचिर्षीं बालमी येईल.”

“दुतांचे बोळणें महाराज व मंत्री मोनपणे ऐकत होते. वृत्त महाराज कांहीं विचारातील या अपेक्षेनें महाराजांकडे पडात होते. इतक्यांत महाराजांनीं हा सर्व निरोप तुमच्या तोंडींच कळविण्यासाठीं तुम्हांला पाठविले आहे, का कांहीं लिहून कळविले आहे?” मंत्र्यानें विचारले.

“महाराजांनीं हा समाचार कळविण्या-साठीं हातांच लेखणी नेतली, परंतु त्यांचा हात अर धर कांपूं लागल्यामुळे त्यांनीं एन लिहिले नाहीं आणि तोंडींच हा निरोप वाठविला आहे.” इत म्हणाळा.

मंत्र्यानें ते उत्तर ऐकून मार्मिकपणें महाराजांकडे एकदां पाहिले. शतमानु राजा

इतका वेळ वृत्त काय बोलत आहे हें सांतपणें ऐकत होता. परंतु वृत्ताच्या तोंडीं बरील नाक्यें ऐकून उठला व म्हणाळा-“ठीक ! आतां तुम्ही सर्व गेल्यांत तरी चालेल. या खुनी गुन्हेगारांची चवकशी करून त्यांना योग्य ती शिक्षा देण्याची व्यवस्था करात!”

ते ऐकून उपसेनाचे वृत्त काळजीत पळल्यासारखे दिसले. त्यांनीं अपेक्षित्या-प्रमाणें बडत नाही, त्यांचा वेत फिसकळा, जसे त्यांच्या चेहऱ्यावरून दिसत होते. म्हणून या खेपेस तो पहिल्या वृत्त बोलला नाही. दुसरा वृत्त पुढें होऊन म्हणाळा-

“महाराज ! क्षमा करावी. वितुहत्या व आतुहत्या करणाऱ्या या दोघां गुन्हेगारांस या पूर्वींच जन्मठेप शिक्षा देण्यांत आली आहे. यांनीं तुरुंगांतून पळून जाऊन हा आपली एक मुन्हा केला आहे. आमच्या महाराजांनीं अशी आज्ञा वाढे कीं या दोघां गुन्हेगारांना कर्दन व कुंतल देशाच्या सरहद्दीवर झाडाला दांगून फांशीची शिक्षा देण्यांत यावी. परत जाताना त्यांना ही शिक्षा घावी अशी आमच्या महाराजांनीं आज्ञा आहे. त्याप्रमाणें आधीं करूं. आतां महाराजांचा आम्ही निरोप बेटें इच्छितो.”

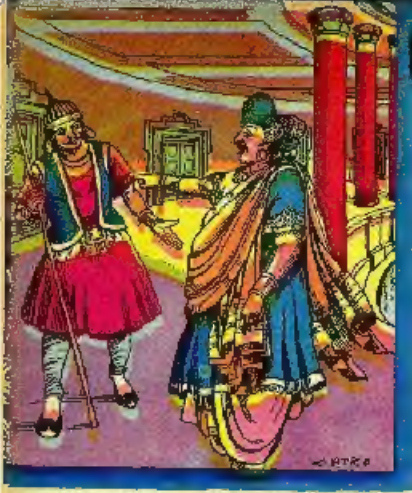

उपसेनाचे चारहि वृत्त कैदाजिबळ गेले व त्यांना दोन ठळ्या लगावून “बळा !” म्हणाळे. कैदापैकीं एकाक होळे वटाळून म्हणाळा-“बुष्ट ! क्र !” सोमक कांहीं एक बोलला नाही. त्याच्या तोंडावर लागल्याचा किंवा राग आल्याचा कवसेशहि नव्हता.

दुतांपैकीं एकाने कैदाजिबळ येऊन हलूच वटावून म्हटले-“सवरदार ! आपल्या नायका पोराना दिसत नंता !”

वृत्त सैनिकांवरोवर दरबारांतून बाहेर आले. राजा शतमानु ते ज्या वारांतून

नाहेर गेले होते त्या बाजूला लक्षपूर्वक पहात होता. म्हणाला—“मंजी! तुम्हांला काय वाटते, खुनी स्वतः उमसेना आहे यांत जातां शंका वरली आहे का? हे सधे नाटक आहे.”

“महाराज! या नाटकांमार्गे मला वाटते की फार मोठे गुपित वडलेले आहे. एवढेच नव्हे तर शशिकांत कजून जिवंत आहे याबद्दलपण माझी खात्री आहे.” मंजी गंगाधर म्हणाले.

“शशिकांत सुखरूप बरी याचा असे मला पण वाटत आहे. आणखी भद्र जिवंत

आपल्या राज्यांत परत आपल्याची गोष्ट देखील कांयचित उमसेनाला प्राप्ति असेल. या वृत्तांच्या बोलण्यावरून तिथे ठार झाले असावेत असा त्यांचा समज आहे.” शतभानु म्हणाला.

“तुलांक आपल्याकडे येण्यापूर्वी तसेच वाटत होते. पण जातां त्यांना नागरिकांच्या तोंडीं भद्र जिवंत परत आपल्याच कळेल. म्हणून खरी गोष्ट कपविळी पाहिजे. पाठीतून बाण काढून वेतल्यावर तो येण्याचे मी जाहीर करीन.” गंगाधर मंजी म्हणाला.

“तसे करण्याचे कारण?” शतभानुने विचारले.

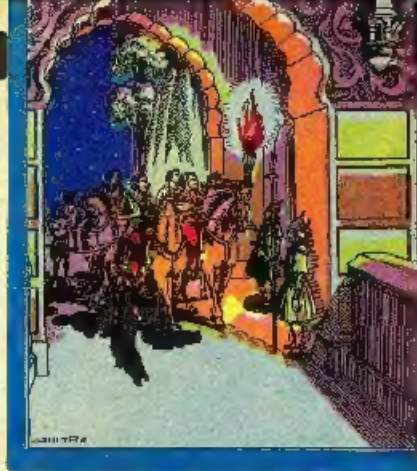
“ही नातमी त्यांच्या वृत्तांच्या द्वारे किंवा आणखी कोणत्या तरी रीतीने उमसेनाला कळेल. राजांत काय घडले हे आमहांला कळणे शक्य नाही हे समजून तो निश्चिंत होईल. ही गोष्ट आपल्या कायद्याची आहे. ज्या कैद्यांना खुनी म्हणून सांगण्यांत आले आहे त्यांच्याविषयी मी सर्व चवकळी करवितां. आपण विश्वांती घ्यावी.” असे सांगून व महाराजांना नमस्कार करून गंगाधर मंजी दरबारांतून बाहेर आला. तेथे पाहान्यावर उभे असलेल्या एका सैनिकाचा

बोलावून तो म्हणाला—“जा, आपल्या नांवकाळा बोलावून येऊन मे!”

उमसेनाचे हे राजवाळ्याच्या पटांगणांतून राजधानीत आले. एका क्षात्राखाली चार छोटे बांधलेले होते. हेच बोळ्यावर बसले व कैद्यांना पायी बाळायला सांगून निघाले.

तोपर्यंत बरीच राज झेडून गेली होती. रस्त्यावर रास्त देणारे चौकीदार किंवा एकटा दुकटा कोणी तारारिक याशिवाय कोणी दिसत नव्हते. बघूंकडे सामसूम होती. मथून मथून एकाच कुत्रे मुंकण्याचा आवाज येई.

मद्र अजून जिवंत आहे कीं मेला याची माहिती मिळावी म्हणून उमसेनाच्या वृत्तांचा यत्न चालू होता. कदंबच्या राजधानीतून ते निघाले तेव्हा बाण लागल्याने जखमी झालेला शशिकांतचा साथी, बोळ्यावरून पळून गेला असला तरी बाटेंत कोठे तरी पडून गेला असावा या गोष्टीची त्यांना खात्री वाटत होती. परंतु थोडा संशय मनांत होताच. नेतर कुंठळ नगरी आल्यावर तो जिवंत परत आपल्याचे व राजवाळ्यांत पोचल्याचे ऐकून त्यांना साहजिकच भीति वाटली. कारण त्यांच्या राज्याचे सर्व कारस्थान उघडकीला येण्याची शक्यता होती.

हेच कोटाच्या मुख्य द्वारानजीक येऊन पोचले. पाहरेकऱ्यांना त्यांनी परवाना दाखविला. एक जण आपल्या साथी वृत्ताला म्हणाला—“वाडीचा बाप लागला असून तो बेगुन स्थितीत येवकर आला म्हणजे एक जाधर्यच होय.”

“त्याचे नांव भद्र असे होते. पोळावाचा वेह होता त्याचा. पण काय उपयोग? बाण काढल्याबरोबर त्याने ‘राम’ म्हटले.” एक पाहरेकरी म्हणाला.

“आमच्या महाराजांनी कोणत्याहि बाबतींत एखादा पाऊळ टाकले की मग

Fullscreen

127

X

◀

⌂

▶

24 / 80

◀ ▶

महाराजांच्या व भय्याला जसे वनवले की आयुष्यभर आठवण काढतील आमची! आमचे महाराज आमची ही कामगिरी कधी बिसरणार नाहीत. पहा तर आपल्याला कोणती जहागीर मिळते ती!" जसे म्हणत तो दून मंत्र्याने हसला.

तो हसतच होता की त्यांना बटाच्या झाडा जाडून आपली कोणी तरी हसत जसल्याने ऐकू आले. तिथे चकित होऊन वळून तिकडे पाहू लागले, पण त्यांना कोणी दिसले नाही. रातांत निरनिराळ्या प्रकारचे आवाज भाव ऐकू येत होते. पण दून सापस झाले.

"आपण आनंदाच्या भरात काय काय बरकत होतो. आजूबाजूला पाहिले देखील नाही. या रातांत चोर व जुटेरे राहतात. पिशाच व भूतेपण आहेत. भयंकर जंगल आहे हे. आतां तोंडे बंद करून घ्या पुढे. भूतक व सोमक दोघांबरोबर येत आहेत ना?" असे म्हणत एका दूताने मार्गो वळून पाहिले.

त्याच वेळी माडावरून एकाएकी दूतांवर अभिद्रिष्टि सुरू झाली. मोठे विचकून पळू लागले. दोघां दूतांचे कपडे जळून गेले. सर्व

आरडू लागले. "मुताटकी! मुताटकी!" थोळ्यांना आंबविण्याचा यत्न देखील केला कोणी नाही. पोडे वाट जुटेक तिकडे पळत होते. भूतक व सोमक देखील त्यांच्याबरोबर फारपटत ओढले जात होते. त्यांच्या सर्व वस्त्रांना धांवल्या.

काही वेळाने मोठे वमले तेव्हा एका जणों थांबले. दूतांपैकी एकाने सोमक व भूतक जमळून असल्याने पाहून आपले समाधान व्यक्त केले म्हणाला—"नशीब बलवचर म्हणून थांबले. यमपाशांनुनन सुटलो!"

"अरे, पण उपयोग काय? आपण थालो आहो कोठे. कोणास ठाऊक?" दुसरा म्हणाला.

"अरे वाट चुकली म्हणून काय सातें? थांबलो ना? पुढे पाहून घेऊ. हा समोर जो दोंगर दिसत आहे तो खालीने आपल्या राज्यांतलाच आहे!" एक दूत म्हणाला.

"होय, तुमच्या राज्यांतलाच! अस्त! म्हणजे तुम्ही कथंय राजाचे वृत्त आहो वर! चला माझ्याबरोबर! मी कुंठक देशाच्या सरहद्दीवरचा वाहारेकरी आहे. कुंठक व कदंब देशाच्या सरहद्दीवरच तो महावृक्ष

भाषार येण्याचा प्रश्न नाही. त्याचा वेत काय आहे याचा धांग पचा देखील कोणाला लागणें शक्य नाही आणि आमचे मंत्री, ते तर गाईच्या दाव्याने हत्ती बांधतात." एक दूत म्हणाला.

"अरे, ज्यांचा मरायचे होतें ते तर भेले आणि ज्यांनीं हे कारस्थान केले त्यांचे काम बाश्च आहे. त्यांचे काय विचारायचे... बाव्ही पिली भाव्यवाली!" आपली एक दूत म्हणाला.

"आपण ज्या कामावर आले होतो, ते कसे बिनशोक पार पडले, या देशाच्या

कादोधा

आहे. दुसरी त्याच्याखाली उभे राहून पाहिले तर पुढची वाट स्पष्ट दिसेल." सैनिक म्हणाला. सैनिक वाट दाखविण्यासाठी पुढे निघाला व पुढे त्याच्या पाठोपाठ पोहोचवून निघाले. ते त्या सहाय्याखाली येऊन पोचले. तेथे आणखी एक सैनिक तळवार उपसून तयार उभा होता.

"हुरून स्वच्छ हुमासारसे दिसणारे आणि पायथोडी वळण घेऊन पांढऱ्या रंगीत ओढी ओढीत का?" एका इताने विचारले.

पाहारेकरी त्या प्रश्नाचे उत्तर देणार त्यापूर्वीच झाडावर हाकलाक झाडाचा शाख सांगा. दुसरे मधनीत झाले व त्याच्या सर्व जगाचा वर कांय उडून गेला. "हे तर कडव्या दिसतात!" असे ओरडत त्यांनी पोहोचला टांचा मारला. परंतु त्याच इताने दोन कांस वरून सामी आले व दोन

इतानी डोक्यां त्यांत अडकली. थोडे पुढे निघून गेले व दोन लोकांकडून राहाले. तळवार उपसून तो सैनिक उभा होता त्याने धुक व सोमक यांना घेऊनमुक्त केले. हे सर्व दोन वार विनंतीत घडले. झाडावरून फांस टाकणारे कोण सोमक व धुक. दोघांना सोडवणारे कोण हे विचार करायला मुळा वेळ नव्हता.

उरलेले दोन वार ओरडत ओळ्याकडे पोहोचून बसून बघाले.

"त्या मामत्यांना ओळ्यापयत पांचव्या-पुर्वी पकडा." कोणाचा तरी आवाज ऐकू आला. रुमेच झाडाबाड करून बसलेले सैनिक सगोर आले व त्यांनी पळणाऱ्या इताने वारशे घेऊन गेली.

सर्व जगुकांही पूर्व सोजनेपयाने होत होते. [पुढील गोष्ट पुढील अर्शी]

इस साधना

विक्रमाकाने हट्ट सोडला नाही. तो पुन्हा झाडावरून गेला. झाडावरून पेट खांधावर काढून वेऊन नेहमीप्रमाणे मीनपणे समक्षानाकडे निघाला. तेव्हा प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला-"राजा! वेळ महंग वाहून कसे वागविले हे कळत नसल्यामुळे तुला इतके काष्ट सहन करावे लागत आहेत असे मला वाटते. शुद्धचंद्राच्या हे कळत असल्यामुळे तो आपल्या बायकोला चढणीवर आणू शकला. तुला कंटाळा येऊ नये म्हणून त्याची गोष्ट सांगितो. लव्हा देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

पाहलीपुत्र नगरीत धनगुप्त नांवाचा एक धीमेच व्यापारी रहात असे. त्याला एक रूपवती कन्या होती. जन्मजात तिच्या भोवती एक ज्योतिर्वस्व दिसें लागले.

वेताळाच्या गोष्टी

त्याहून आभार्याची गोष्ट म्हणजे ती लग्नच बोटपण लागली. धनगुप्ताने तो वमस्कार स्त-च्या डोक्यानीं पाहिला आणि त्या मुद्याला साष्टांग वमस्कार करून विचारले जायला-“देवी! कोण तू? माझ्या पोटी जन्म घेऊन माझ्यावर किती उपकार केलेस!”

“मी कोणची का असेना, मी तुझ्या घरी राहून तुझे हित व कल्याणच करीन. कधी कोणाशी माझे लग्न करून देण्याचा विचार करू नकोस.”

धनगुप्ताने ती गोष्ट कबूल केली. त्याने असे साहीत केले की त्याची मुलगी जन्मताच

मरण पावली. तिचे नांव त्याने सोमप्रभा ठेवले आणि सर्वांची बजर चुकवून तिला घरांतच बाळं दिले. लवकरच ती लहानाची मोठी झाली. अध्यांतच बयाबरोबर तिच्या सौंदर्याची खुदां वाढ होत गेली.

इतक्यांत वसंतोत्सव आला. सोमप्रभा आपल्या घराच्या गच्चीवर जाऊन वसंतोत्सव पहात उभी राहिली. त्या वेळीं गृहचंद्र नांवाच्या तरुणाने तिचे रूप पाहिले व ती मृच्छित होऊन पडला. शुद्धीवर आल्यावर तो तिच्या बिरहाने व्याकुळ झाला.

त्याच्या बापाला मुलाच्या आजाराचे कारण समजेना आणि फार काळजीत पडला. तेव्हां गृहचंद्राच्या मित्रांनी घेऊन घडलेले वृत्त निवेदन केले.

गृहसेन धनगुप्ताच्या घरी गेला. तो त्याला म्हणाला “तुम्ही आपल्या मुलीचे लग्न माझ्या मुलाशी करून द्यावे.”

“तुला वेडयीड तर वाही लागले! अरे! मला मुलगी असेल तर ना?” धनगुप्ताने त्याला उत्तर दिले.

सरळ मार्गाने धनगुप्त आपले म्हणजे ऐकणार नाही हे ओळखून गृहसेन राजाच्या भेटिला गेला. त्याने पूर्वी अनेक वेळी अनेक

मकरी राजाला मदत केली होती. म्हणून राजा नवीच मदत करील असे त्याला वाटत होते. त्याने नबराणा म्हणून एक रत्न राजाला भेंट केले आणि म्हणाला-“महाराज! मी आपल्याकडे मदत मागायला आलो आहे.”

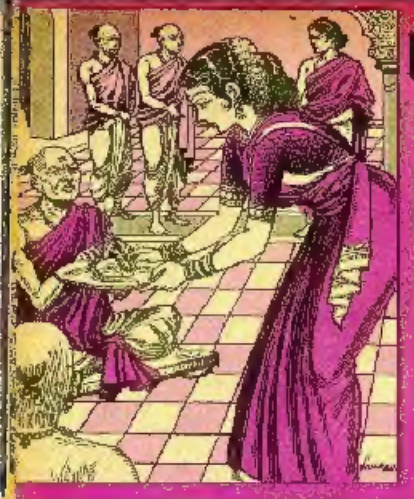
गृहसेनाने राजाला त्याचा मुलगा गृहचंद्र धनगुप्ताच्या मुलीचे रूप पाहून बेडर झाला असल्याचे सांगितले आणि म्हणाला-“मी त्याला आपल्या मुलीचे लग्न माझ्या मुलाशी करून द्यायला विनंती केली, पण त्याने, त्याला मुलगीच नाही असे सपशेक खोटे सांगितले.”

राजाने गृहसेनाला लहानसे सैन्य बरोबर घेऊन जायला सांगितले. म्हणाला-“जाऊन धनगुप्ताच्या मुलीला घेऊन घेऊन ये आणि तिचे लग्न आपल्या मुलीशी करून दे.” गृहसेन ते छोटेखानी सैन्य घेऊन गेला व त्याने धनगुप्ताच्या घराला गराडा घातला.

बडिलांचर आलेला पसंग सोमप्रभेने ओळखला. ती बडिलांना म्हणाली-“बाबा! तुम्ही माझ्यासाठी इतक्या मोठ्या संक्रांत कां उडी घेता? त्या वैद्य तरुणाशी माझे लग्न करून द्यावे, पण त्यांना सांगा की

मी त्याच्याबरोबर त्याची नायको म्हणून संसार करायला तयार नाही.”

गुहसेनाने विचार केला की कम झाल्यावर पाहून बरे, त्याने ती अष्ट मान्य केली आणि आपल्या मुलाचे कम सोमप्रभेची करून टाकून मोकळा झाला.

सोमरी गेल्यावर सोमप्रभा आपल्या इतीवरोबर रहायलाच तयार होईना. तेव्हा गुहसेन आपल्या मुलाला म्हणाला—“हें बघ की नायको लमाला तयार झाली ती संसार करायला तयार नाही का ! दोन लबाबल्यास की राहिल म्हैस सरळ उभी !”

करोन सोमप्रभेने नाकावर बोट ठेवून सासऱ्याला बढावले. तिचे ते बढावणे पाहूनच गुहसेन इतका भावरळा की हदबान्वा धका वसून तो तत्काळ मरण पावला.

ही मनुष्य जातीची की नसून पोणीतरी राक्षसीय दिसते आहे. माझे नवीन पुढे म्हणून ही माझ्या बंदरी पडली, असा विचार करून गुहचंद्राने नायकोशी अबोला घाला. नायको अमून तो बसपत्तरी झाला. त्याला स्वतःच्या व्यासुयाचा बीट आला. तो बसमोज देऊ लागला. सोमप्रभादेखील सुपन्नप तें सर्व पहात राहिली व बाळपाना तांबूलादि देण्याचे काम करू लागली.

एकदा एक न्हतारा ब्राह्मण गुहचंद्राच्या घरी जेवण झाल्यावर निरोप घ्यायला आला असता सोमप्रभा त्याला तांबूल दक्षिण वगैरे देऊ लागली. तेव्हा तिचे अलौकिक सीवर्य पाहून तो नफित झाला. त्याने गुहचंद्राला हळूच कानांत विचारले—“मुला ! कोण रे ही ?”

गुहचंद्राने थोडक्यांत दुःखी मनाने आपल्या लक्षाची गोष्ट सांगितली, ती ऐकून न्हतारी म्हणाला—“अस्स ! तर मग आज लंकाकालीचण मी तुझ्याच घरी जेवायला

राहतां. रात्री माझ्या क्षापण्याची व्यवस्था खुश्याच घरी ! मी तुला एक विचित्र गोष्ट दाखवीन आणि तुला पथ नकी सुटेक.” गुहचंद्राने त्याला होकार दिला.

रात्री ठरल्याप्रमाणे ब्राह्मण जेवणखाण आठोपून शोषी गेला. सर्व शोषले असल्याचे पाहून सोमप्रभा बराबाहेर पडली. बृद्ध ब्राह्मणाने गुहचंद्राला आगे केलें आणि म्हणाला—“जळ माहयाबरोबर ! त्याने गुहचंद्राला योगबलाने अमररूप दिले व स्वतः एक अमर झाला. थोडे सोमप्रभेच्या पसंदापट निघाले.

सोमप्रभा कूर एका वडाच्या छाडासाली गेली. तेथे मोड व सुंदर संगीत ऐकू नेत होते. एक देखी,—ती दिहायला सोमप्रभेसारखीच होती—एका वंच जाडी बसलेली होती. सोमप्रभादेखील तिच्या शेजारी आऊन बसली. दोघी जेवायला बसल्या. पंचपक्वान्ने जेवण होते. जेवण झाल्यावर उत्तम पंथे पिऊन सोमप्रभा बाई बाईने उठली व म्हणाली—“अका ! हें नम, आज की नाही आमच्या घरी एक बृद्ध ब्राह्मण आला आहे जेवायला. त्याला दिव्य शक्ति अवगत आहे. मला त्याचे भय वाटते.

म्हणून छत्रपती घरी जाते' असे सांगून ती उठली आणि धरी पांचवी.

गुहचंद्राने अक्षर रूपे ते सर्व उघड्या दोळ्यांनी पाहिले व कातानी ऐकिले. सोमप्रभा घरी निघाल्यावर दोघे तिच्या पाठी-पाठ मिचाले व ती धरी दोनप्यापूर्वीच घरी राजन संयत्नावर झोपून राहिले. कधी वेळाने सोमप्रभा आली व आपल्या पलंगावर सोपली.

माधण गुहचंद्राला म्हणाला "वाहिलेंस ना बाळ' तुझी बायको कोणी मानव स्त्री नसून देव जातीची स्त्री विसते आहे, आणि

तिला ही गोष्ट माहीत आहे. साय मिळाल्याने तिला हा मानव जन्म घ्यावा लागला आहे. तिचा आपल्या पूर्वजन्मीच्या लोकाशी संबंध झेवून तुटला नसून बाळ आहे. अशी स्त्री मानवातांतल्या पुरुषाबरोबर संसार करायला कधी तयार होणार? मी तुला एक गोष्ट सांगतो, तू तसे केलेस तर पक्काचित तुझी बायको तुझ्याशी संसार करायला तयार होईल." असे सांगून एक त्याने त्याला मुक्ति मुचविली आणि निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी काळोख पडल्यावर एक वेड्या गुहचंद्राच्या घरी खूप संजून आली. गुहचंद्राने तिला आदरपूर्वक आंत बोलाविले. व एकांतात तिच्याशी प्रेमात्मक करे लागला.

ते सर्व सोमप्रभेने पाहिले तिन आपल्या नवऱ्याला बोलावून विचारले—“कोण ही स्त्री?”

“आहे एक वेड्या! तिचे माझ्यावर प्रेम आहे मी तिच्याकडेच राहिले असा तिचा आग्रह आहे मी गुण्याचा विचार करित आहे.” गुहचंद्र म्हणाला

“मी दबडी घरात अमता ही कोण आली आहे तुम्हाला बोलावून वेऊन बायला! मी बाळ देणार नाही. नैस भकून ओहून

काढते बाहेर तिला म्हणे, आली आहे प्रेम कायला!” सोमप्रभा म्हणाली

त्यानंतर गुहचंद्राचा संसार सुखाचा झाला.

मेथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला -

“राजा! आतां तू मला हें सांग, ही देवजातीची एक स्त्री आणि मानव जातीच्या बायकांसारखा हिचा मत्सराशी असा कां पेटावा? त्या म्हणाल्याने हें ओळखून की ती एक मानव स्त्री नसून देव स्त्री आहे अशी बुक्ति कां मुचवावी? आणि ती विचारी कशी काय वा कुचकांत फसली? या सर्व बाकांचे उत्तर तू माहीत असून दिले नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीत आहेच, तुझ्या दोक्याची शंभर छकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील.”

विक्रमार्क म्हणाला—“देवजातीची स्त्री वेताळ मेताबरोबर अदृश्य झाला आणि पुन्हा मानव जातीच्या पुरुषांवर प्रेम करणें सकय

नाहीं असे झुलीच नाही. तिचे गुहचंद्रावर प्रेम नव्हते म्हणून ती त्याच्याचरोबर संसार करायला तयार नव्हती. देवजातीची स्त्री होती म्हणून नव्हते. आतां मत्सराशी विचारतोस तर त्याचे असे आहे की जेवें प्रेमाचा अभाव असतो तेथें अधिकाराचा पण अभाव असतो असे धोडेंच आहे. सोमप्रभेचे गुहचंद्रावर प्रेम नव्हते, पण त्याच्यावर आपला अधिकार आहे असे तिला नजीक वाटत होते. तो अधिकार कोणी हिसकावून घेणार या गोष्टीची जाणीव होतांच तिचा मत्सराग्नि पेटला. क्षीम्यभावाचे हें गुपित त्या म्हणाल्याला माहीत होते.”

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन संय होतांच अक्षर म्हणाला—“देवजातीची स्त्री वेताळ मेताबरोबर अदृश्य झाला आणि पुन्हा मानव जातीच्या पुरुषांवर प्रेम करणें सकय

घटस्फोट

ऋषदेवानें सृष्टीचा आरंभ केल्यावर काही काळ लोटला. तसा तो सृष्टीचा सुवातीचाच काळ होता, अरणी नांवाचे एक ऋषि एक तपोवनात रहात. त्याच्या मनांत सहज आलें देवानें इतक्या जातीचे प्राणी कां वरें निर्मिले ! एक एक मनुष्य प्राणीच कां नाही निर्मिला ? त्यानें ऋष-देवालाच तो प्रश्न करणाचें ठरवून त्याचा साक्षात्कार व्हावा म्हणून सपथधर्मेला सुरवात केली. ऋषदेव मंत्र झाला व त्यानें इतर प्राण्यास मनुष्य रूप देण्यास अरणीला वर दिला.

दुसऱ्यादिवशीं अरणी रानांत फिरत असता त्याला एक सिंह हरणाचा पाठलाग करीत असलेला दिसला. अरणीनें सिंहला पुढे व हरिणाकडे ली करून टाकलें. दोघांनीं

परस्परांस पाहतांच परस्परांचें परस्परांवर प्रेम जडलें.

तें पाहून अरणीच्या मनाचे समाधान झालें. त्यानें दोघांचें विविधपूर्वक काम करून दिलें. दोघ एक लहानसें घर बांधून रानांत राहू लागलीं. पति रानात जाऊन शिकार करी. पण बायकोला तें आवडत नसे. ती मांस खात नसे. ती कंदमुळें व फळें खाई व त्यावर तिचा उदर निबांद भागत असे. परंतु पतीला तें आवडत नसे. बायकोला पशुहत्या परतून नव्हती, ती पशुपद्व्याना लायला दाना व चारा घाली.

दोघांच्या स्वभावभेदाक फरक वाढतच गेला. बायकोनें शाललेलीं हरणें वगैरे प्राणी ठार करून जवरा त्याचें मांस खाऊ लागला. ती नवऱ्याला सांगे, अशी पशुहत्या व्यर्थ का

करतां ? माझ्यासारख्यां कंदमुळें व फळें खाऊन कां रहात नाहीं ? पण जवरा निला उलट विचारी - "तूं कां नाहीं खात माझ्यासारखे मांस ?"

दोघांमध्ये समेट होण्याचें दूरच, वैधर्म्य इतके वाढत गेलें कीं दोघ परस्परांचा द्वेष करू लागलीं. तरी प्रकृति नियमाप्रमाणें त्यांना पुष्कळ मुलेंवाळें होत गेलीं. काहीं मुलांत आईचें तर काहींत बापाचें गुण येत गेले.

जवरा बायकोला मारीत असे व अनेक अवघें नको जीव काळून सोडीत असे. एकदां त्याला इतका राग आला कीं जनावरांसारखे मारून तिला ठार करायला तो तयार झाला. बायको कशी तरी आपली सुटका करून घेऊन पळून गेली व परत अरणी अरणीच्या आश्रमांत येऊन

पांचली. तेथे तिचा जवरा पाठलाग करीत येऊन पोहचला.

अरणीनें दोघांना बोलावून शान केली व म्हणाला "तुमचें परस्परांचा प्रेम नाही, उलट दोघ परस्परांचा द्वेष करतां ? तुमचा संसार चालायचा कसा ? कां नाहीं निर निगळे रहात ?"

असें सांगून त्यानें दोघांच्या हातांत एक एक ताजे हिरवें पान दिलें आणि म्हणाला - "एकांनें पूर्वेला जावें व दुसऱ्यानें पश्चिमेला. हीं पानें वाळू लागलीं कीं तुम्हाला मुक्ति मिळेल."

पतिपत्नी तें पान घेऊन अरणीनें सांगितल्याप्रमाणें विरुद्ध दिशेला निघालीं, पानें वाळून गेल्यावर पुरुषाला सिंहाचें व बायकोला हरणाचें रूप मिळालें. त्यांच्या मुलांत मात्र त्यांच्या आईवडिलांचे गुण पूर्ववत् तसेच राहून गेले.

अमिदिव्य

एकदा केंद्रच्या राजाने अकबर बादशहा कडे निरोप पाठविला की सकाळी नौत ब्यक्ति व रात प्राणी पाठवावे. एक अक्षमकुळांत जन्मलेली नीच व्यक्ति, दुसरी नीचकुळांत जन्मलेली उत्तम व्यक्ति. एक रस्त्यावरचे हुफडे वाटणारा कुत्रा व एक मिठासदावर बसणारी गाढव निरोपप्रमाणे पाठविले नाहीत तर शुद्धास तयार रहावे.

बादशहाला त्या निरोपाचा अर्थच कळेल तेव्हा त्याने बिरबलाला बोलाविले आणि केंद्र राजाचा निरोप आला असल्याचे सांगून त्याचा अर्थ विचारला.

काही वेळ विचार करून बिरबल म्हणाला "हे कोही कठीण नाही. पण याचे उत्तर यावरून थोडा वेळ कामेल.

निदान एक वर्षाचा अवधी तसे उत्तर केंद्रच्या राजाला लिहून कळवावे."

त्याप्रमाणे बादशहाने उत्तर लिहून पाठविले, आणि बिरबलाला म्हणाला- "हे पहा, याचे उत्तर पण तुंच फाय ते सांगितले नाहीस!"

"जसा आपला हुकुम असेल तसे करायला तयार आहे. या कामासाठी एक लक्ष रुपये लागतील तेवढे मागेत!" बिरबल म्हणाला.

बादशहाने तसा हुकुम लिहून दिव्यावर बिरबलाने खजिन्यात जाऊन एक लाख रुपये काढून घेतले आणि एका सावकाराचा वेध करून एका उभाल धोक्यावर बसून केंद्र राज्यांत जाण्यासाठी निघाला.

त्याने केंद्रच्या राजधानीत मुख्य रस्त्यावर कोतवालाच्या कचेरीसमोर एक मोठा बाडा

माझाने घेतला आणि सावकारीचा धडा मुक्त केला लवकरच त्याची कोतवालाशी लागली मैत्री प्रगळी बिरबल कोतवालाला नेहमा या नात्या कारणात आपल्या वरी वाढवून येजनाच्या वेळ लागला. कोतवालाची त्याच्यावर इतकी मर्जी झाली की त्याच्याकडून बिरबल जे पाहिजे ते काम करवून घेऊ लागला. राजधानीत काणी उत्तम मगई किंवा जापारी आला की कोतवाल त्याला बिरबलाकडे घेऊन येई व त्याची ओळख करून देई. निरनरपण पाण्यासारखा पैसा खर्च करून त्याचा सत्कार करी.

एकदा कोतवालाने गावांतल्या रैवा नावाच्या एका मसिद्ध नर्तकीची बिरबलाशी ओळख करून दिली. तिचे नृत्य पाहून बिरबल व बाहुणे मंडळी खूष झाली. बिरबलाने तिला एक हजार रुपये देऊन तिला निरोप दिला. बिरबलाने ते औदार्य-पाहून ती सुंदर नर्तकी बिरबलाला म्हणाली "बहाराज! पाटासाठी मनुष्याला हा नीच भंडा करवा लागतो आपल्या सारख्या जोरा मोठ्याचा आश्रय मिळाला तर हा नक्कास सुरेल."

बिरबलाने तिला तिच्या स्वतःच्या बाळांतच रहायला सांगितले आणि म्हणाला "कोणी बिचारले तर सांग, मी ठेवून घेतले आहे।"

त्यानंतर बिरबल तिच्या बरी नित्य नियमितपणे जाऊ येऊ लागला. तिचे बिरबलावर प्रतिभता लीलागले प्रेम होत बिरबल निघाला की तिचे डोळे मळून येत व बिरबल येण्याची वेळ झाली की ती त्याची वाट पहात तासन तास उभी राहते. एक दिवशी कोतवालाने बिरबलाला विचारले "तिच्याशी लग्न का करून घेत नाहीस!"

मुळात भरझा व न एका पावरीत गुंडाळून बरी जाळा आणि गळा घेरून त्याने तो ठेवून दिला बायकांनं तें पाहून विचारलें “हे काय ठेवतें आहे तुम्ही?”

विरबल तिला हळून काजोत म्हणाला “हें पहा उगीच कोभाटा कसं नकोस. राजकुमाराचे मुलकें आहे. कोणाजवळ बालकस तर तुम्हें डाकें कापून त्याच्या-बराबर घटीत ठेवून दरेन.”

काही वेळानें विरबल बाहेर गेल्यावर ती मातृभाष्याने ओरडें लागली “बाचवा हा बाचवा!”

कातवाळाला ती बातमी लागतांच तो भावत आला आणि “काय मानगड आहे?” विचारू लागला.

“काय असणार? तुम्ही एका लबाडीचीं माझें लग्न करून विलंत. तो इतके विषय जुमता लढत आला भागि याता जीव घेण्याची धमकी देऊन गेला आहे. त्याने राजकुमाराचे मुलकें बराबर आणून ठेवले आहे व बजावन सांगून गेला आहे की ही गोष्ट या कारणाची त्या कोनावर गेली तर माझं मुलकें पण त्याच्या शेजारी ज उज पडेल.” सभारभजन सर्व सांगून टाकले.

तें एकुन कोतवाळानें विरबळाच्या घळत घेऊन मायला झिपाई पाडविले. झिपायानें विरबळाला घळत कोतवाळासमोर उभें केले. “हे सर्व कयासादी? मी काय अपराध केला?” विरबळानें विचारले.

“नाह बंन कर, गृधरी” तूं इतका नीच अचशील असें नव्हतें मला वाटलें, फांशीची शिक्षा मिळेल तेव्हा व्हायलें सर्व. “नने समजून कोतवाल त्याला घेऊन राजगड गेला व म्हणाला “महाराज, हा खुनी आहे.” यानें राजकुमाराना खून केल्या आहे व त्याचें मुलकें आपल्या घरांत घेईत बस करून ठेवले आहे. त्याने आपल्या बायकोला धमकी दिली आहे की तिचें ही गोष्ट कोणाच्या सांगितली तर निबी गत पण नीच व्हाईल.” कोतवाल म्हणाला.

राजानें नवकडी विलकुन केली बादां व लुकूम सोडला की त्या कुड्याला नावडताय फांशी देण्यांत रावी.

कोतवाळानें विरबळाला बघण्याची नेण्यास झिपायांना हुकूम दिला.

वोटत विरबळाला त्याचा एक नाकर मिटला, त्याला विरबल म्हणाला “घरी जाऊन तूं आपल्या माळांकणीला सग की

मला दांवी घायला घेऊन चालले आहेत ती काय म्हणते तें मला लवकर येऊन सांग!”

नोकरानें माळकणीला जाऊन सांगितले. मनोरम म्हणाली “मला काय त्याच्याशीं कसवयाचें आहे? कदाचें तम भरवें.”

नोकरानें माळकीण जें काढा म्हणाली तें जपेच्या तसें माळकाला घेऊन सांगितलें, तेव्हा विरबळानें पुन्हां नीच निरोप रभा नवकडीला जाऊन मयाबळा मांगितले. ती निघून गेल्यावर विरबळानें कोतवाळाला भा नवकडीच्या घरावरून घेऊन जायला विलति केली, कोतवाल त्याला कवूर झाला तो

“उत्तम कुळात जन्मलेली काणी असेल तर तिच्याशीं लग्न करून घेण्यास मला हरकत नाही” विरबल म्हणाला.

न्यायप्रमाणें कोतवाळानें एक चांगला संवेंघ जुळवून आणला. मुलगी कुशीन धरण्यात तय्यार झाली. विरबल तिच्याशीं लग्न करून घेण्यास तय्यार झाला त्या मुलीचें नांव मनोरमा होतें. होण्याने लग्न झाले.

विरबळानें बायकोच्या प्रेमाची परीक्षा नेण्यासाठी तिला बाना प्रकारें कष्ट द्यायला सुरवात केली. ती सर्व सहन धरीत गेली प्रकृता त्यानें एक काई ला फोडून त्यात

बिरबळ व शिपाई रंभा नर्तकीच्या घराजवळ पोचले तेव्हा ती दरवाजात वाटे पहात उभी होती. तिने कोतवालाकडून बिरबळकर कसब आरोप आहे हे विचारून घेतले. कोतवालाच्या हातात दोनशे रुपये वेऊन ती म्हणाली "आपण एक तामवर या शाहांसाठी बांधावे. एका तासानंतर मी वार्ले नाही तर राजाज्ञेप्रमाणे करावे

कोतवाल म्या गोष्टीस कबूल झाला रंभा उत्तमोत्तम वल्ले धारण करून रावाच्या दर्शनास गेली. राजा तिचे सौंदर्य पाहून चकित झाला. त्याने विचारले

"काय पाहिजे तुला? बोल, तू मागशील ते आपला तयार आहे."

रंभा म्हणाली—"इश्या करून सावका राखा दिलेली शिक्षा माफ करण्यांत यावी." राजाला बिरबळ कोण? त्याने कोणता अपराध केला होता व त्याला कोणती शिक्षा करण्यात आली होती हे काहीच आठवले नाही. त्याने क्षमा करून तसा हुकूम लिहून दिला. तो हुकूम पाहून कोतवाळाने बिरबळाला सोडले.

रंभा विश्रवाला घेऊन आपल्या घरा गेली. घरी गेल्यावर जो रंभेकर म्हणाला—"तू इतकी कष्टाळा पावलीस" ते सर्व एक वाटक होते. आता मी स्वदेशी परत जातो. लवकर परत येऊन म्या तुला बरोबर वेऊन बाईत"

प्रथम ती पावली व सर्व प्रसन्न कळल्यावर तिने बिरबळाला परत आपला परवानगी दिली विलीला बाऊन त्याने बादशाहाच्या दरबारात निवेदन केले की केरळच्या राजाने जे मागिले ते सर्व केरळमध्येच आहे."

काय तें! ऐकू तर दे!" अकरावेने विचारले

"केरळ राजधानीत सर्व आहे. आपण मला अधिकारपत्र लिहून द्यावे. मी केरळच्या

राजधानीत आजून राजाला खाला हवे असलेले दाखवितो" बिरबळ म्हणाला त्याप्रमाणे अकरावेने अधिकारपत्र लिहून दिले. बिरबळ धाटाधाटाने सर्व तयारी करून केरळच्या राजाकडे आला आणि बादशाहाचे अधिकारपत्र त्याला दिले. तेव्हा केरळच्या राजाने त्याला विचारले "कोठे आहोत?"

"आतां आणून दाखवितो." असे सांगून बिरबळाने रंभा नर्तकीला बोलावून घेऊन सायका मांगितले. ती आप्यावर बिरबळ म्हणाला—"या कोतवालाच्या कचेरीसमोर एक सावकार रहात असे. दोघांची पर-पम्पराशी चांगली मैत्री होती. त्यांचे समारमेचे सावकाराशी छद्म करून दिले. ती उच्च कुळात जन्मली होती. तिच्या पालि-तवाची परीक्षा वेण्यासाठी सावकाराने एक काढळा फोडून त्यांत गुळाल भरला व ते राजकुमाराचे हुडके असे सांगून एका पक्षीत हिच्या समोर ठेवले. परंतु दिने नवण्याला बांधविणे तर बुराच. कोतवालाला बोलावून त्या सावकाराला फांशीची शिक्षा देवमिली. शिक्षा होण्यापूर्वी मेटण्यासाठी सावकाराने दिला बोलाविले वण ही आली नाही अशी ही उच्च कुळांत जन्मलेली

नीच ली आहे" राजाला ती गोष्ट मानावी लागली.

नंतर रंभा नर्तकीकडे बोट दाखवून बिरबळ म्हणाला "आतां या रंभा नर्तकीची गोष्ट ऐका. नृत्य मान करून हिचा उदर निर्वाह चालवो, परंतु हिचे त्या सावकारावर खरे प्रेम होते. सावकाराला फांशीची शिक्षा झाली असल्याचे कळल्यावर ही आपल्याकडे आली व शिक्षा माफ करवून घेऊन तिने सावकाराला बांधविले. ही बीच कुळांतली टांग ली!"

राजाला ती गोष्ट मान्य झाली

“तिसरा कुत्रा! हा आहे, आपल्या समोर उभा!” असा सांगून विरवलाने कातपळाकडे पोट दाखविले.

कोणत्याही ते ऐकून विरवलाला मारायला धांवला. “थांब, मी हे सिद्ध करून दाखवू शकेन! कुत्रे खाण्याला कातपळ्यासमोर हांगूळ बाळगून घेतात. हा देखील सावकारा कडून पैसे मिळत होते तो पर्वत त्याच्या समोर हांगूळबाळून करीत राहायला. मनामे कडून राजपुत्राच्या मुंडण्याची गोष्ट फळतांच याने राजाकडून इनाम मिळेल या आशेने मानवराजाक धरून आपल्यासमोर आपराधी म्हणून बघत केले. सर्वांत उघी हाडे पचळ-पाच्या कुत्र्याची कामे ही नव्हते काय?”

राजाने त्या गोष्टीसहि मान्यता दिली. “सिंहासनावर बसणारे गाढव तुम्हाला पाहिजे आहे राजकुमाराच्या मुंडण्याची

गोष्ट एकदाच खून झाला आहे की नाही या गोष्टीची नवकरी केलाशिवायच कोणी राजाचे अपराधांला चोरीची शिक्षा मानितली तर शिक्षा देणाऱ्याला सिंहासनावर बसणारे गाढव नाही म्हणायलाच तर काय म्हणायलाच!” विरवलाने राजाला विचारले.

राजा निरुत्तर झाला. विरवल म्हणाला “तो सावकार हा आहे आपल्या समोर उभा, आज अफावर वाढकाढता दन म्हणून” राजाने त्यानंतर विरवलाला चातुर्वर्ग्यी प्रशंसा केली व विरोध देतांना त्याला अनेक वस्तु उपहार म्हणून दिल्या.

विरवल रत्ना व मनोरता यांना प्रगेवर घेऊन निघला गेला. अफावराने विरवलाची पाठ थोपटली व त्याला एक जहागीर बळिस म्हणून दिले कारण तो एका अग्निदिव्यानेून मृत झाला होता.

परोपकारी गोपाळ

गोपाळच्या गांवी व्यंकटेश नांवाचा एक गृहस्थ रहात असे. गोपाळच्या कर्तव्यशक्तीवर त्याचा पूर्ण विश्वास होता. कोणी गोपाळची निद्रा केलेली त्याला मुलीच खपत नसे. त्याच गांवी कुण्याजी नांवाचा दुसरा एक गृहस्थ रहात असे. व्यंकटेश व कुण्याजी बराच वेळ इकडच्या तिकडच्या गप्पा करीत बसले असता व्यंकटेशने गोपाळच्या कर्तव्यशक्तीच्या अनेक गोष्टी सांगितल्या. तेव्हा कुण्याजी म्हणाला— “हे फ्रा, तुम्हा गोपाळ असेल पटार्त यांना त्या कामात, पण मी सांगता ते काम त्याच्या हातून होणे शक्य नाही. तू कदाच करायला त्यात नसलास तर आपली पैज! मी हारला तर बजास रुपये देईन. तू हारलास तर तू दिले पाहिजेम.”

“हे बघ तू किंवा इतर कोणी जे काम करू शकेल, ते गोपाळ नवीच करू शकल व ज्ञान्त सफाईने करू शकेल. तू ही गोष्ट सोटी करून दाखविलीस तर तू म्हणतोस तसे पचास रुपये द्यायला मी तयार आहे.” व्यंकटेश म्हणाला.

“मी विचारतो, तुम्हा गोपाळला चोरी करता येईल का?” कुण्याजीने विचारले व व्यंकटेश काब उत्तर तेतो यत्नी वाट पाहू लागला.

ते ऐकून व्यंकटेश पक्क झाला. त्याला काय उत्तर द्यावे हेच सुचेना. कुण्याजीकडून पैज भिकावची तर गोपाळ चोरी करणांत पटार्त आहे, हे सांगायला लागे. नाही म्हणायला तर पैज घालून पचास रुपये द्यावे लागणार. तो मोठ्याच पैचान पडला.

रुपये गेले. त्याने बायकोला ती गोष्ट सांगितली नव्हती. दुसऱ्यादिवशी बायकोने दहा रुपये आणून दिले व म्हणाली: "झाले पुरे साठ रुपये आतां कुठ्ठा घेऊन या जाऊन सोनाराकडून."

व्यंकटेशला आदल्या दिवशी पैजेंत हारलेल्या पन्नास रुपयांची गोष्ट सांगायची लागली. बायकोला भयकर राग आला त्या मूर्खपणाचा व लाडाला आले ते ती बोलली, बायकोनी आई म्हणजे व्यंकटेशची सासू मुलीकडे काही दिवस रहायला म्हणून आली होती. तिने ते सर्व ऐकले आणि म्हणू लागली हा आहे कोण मेला गोपाळ? आग लागो त्याच्या सोटेक्याला, त्याच्या नावावर धर ठेवले मेलें आमचें आणि सोटेक्या लावा!"

व्यंकटेशची आई म्हणाली: "आई! तू नको काही बोलस त्या थोर पुरुषाला, बरो तो आहे एक महात्मा!" महात्मा ज्ञायला निघाले आहेत त्यांना काय म्हणायचे.

"म्हणे महात्मा! पण त्याच्यामुळेच नाहीं का सर्व रुपये गेले पन्नास रुपये कुठलांत घेतलां का?" व्यंकटेशच्या

माथेने रागाच्या यरान जावयावर खूप कर्ता जाऊन गेले कितीक दिवस मी त्रासून घेतलं.

व्यंकटेशच्या शेवराणीची मुलगी त्यावेळी व्यंकटेशच्या घरी होती. तिने सर्व जाऊन सांगितले गोपाळच्या बायकोला मीनाक्षीला ते ऐकून फार वाईट वाटले. तिने नवऱ्याला सर्व जाऊन सांगितले आणि म्हणाली "पहा लोक तुमच्या वा उपकारांची कड कशी करीत आहेत ती! तुमच्यासाठी म्हणून व्यंकटेशला ही पन्नास रुपयांची खोद का बसवी?"

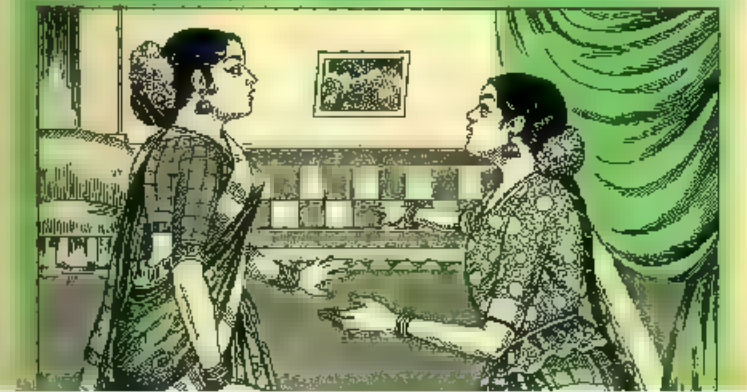
गोपाळ म्हणाला: "मला तरी कोठे माहीत आहे, काय झाले ते? शवकडी

करीत जाऊन गेले कितीक दिवस मी त्याला भेटला देखील नाही."

"व्यंकटेशची बायको व मासू शेरीनी गावभर ओरडा केला आहे, जाऊन विचारून तर या पकडा!" मीनाक्षी म्हणाली.

गोपाळ लगेच व्यंकटेशच्या घरी गेला. तो एका कोपऱ्यांत दख्खी मनाने बसला होता. गोपाळने त्याला सर्व विचारून घेतले आणि म्हणाला "जे झाले ते झाले, तुझ्या बायकोला कुठ्ठा मिळाल्या कां झाले?"

पण व्यंकटेश म्हणाला: "हं पण, मी तुम्हें दानवीन व्यायला तयार नाहीं बरे का!"

परंतु शेवटी पन्नास रुपये बावे झाले तरी वेळून मोकळे ज्ञायचे असे त्याने ठरविले. ती परत गेला व त्याने पैदीतून पन्नास रुपये काढून कृष्णाजीला देऊन टाकले.

व्यंकटेश जवळ तेवढेच काय ते साठवलेले पैसे होते. त्याच्या बायकोच्या धाकट्या बहिणीचें लग्न जवळ आले होते व नवीन कुठ्ठा करण्यासाठी त्याच्या बायकोने तेवढे पैसे जमा करून ठेवले होते. आपली फक्त कुहा रुपयांचा काय ते कधी पडत होते. परंतु पैज हारल्यामुळे ते पन्नास

दाखविला आणि आवाज धवळून म्हणाला -
“बोळलास तर लुहा भोसकीन !”

कृष्णाजीच्या सर्व जंगल मीतीने पाम खुटला व त्याची बोनदीच बळकी, गोपाळने पक्षम आतून कडी लावून घेतली आणि कृष्णाजीला म्हणाला-“दाखव, तुम्ही पैशाची पेटी.”

कृष्णाजीने कापच्या हातांनी पेटी बाणून दिली. “बरे ही येतो. जोरदा झाका तर तुम्ही ग्रेट चाखायलाच द्यायून ठेवीन !” असे सांगून गोपाळ द्वार उघडून व पेटी घेऊन निघून गेला.

कृष्णाजीने आपल्या बायकोला जागी करून धवलेल्या जोरीचे नर्चन करून सांगितले.

ती म्हणाली-“पापाका पैसा पचतो का ? गोपाळचान कोणी मित्र चोर असेल. त्याने तुम्हा पैजेची गोष्ट ऐकून तुम्ही खोब मोदण्यासाठी केव्ही अमेक ही जोरी दोनडे रुपये होते पेटीन ! त्याशिवाय सर्व दागिने ! उपाची मरण्याची वेळ येऊन पडली आहे !”

दुसऱ्या दिवशी गोपाळ कृष्णाजीच्या घराने उघडले. गोपाळने रुपये त्याला लुहा करून आणलेली पेटी एका पंच्यात बांधून

घेऊन व्यंकटेशच्या घरी गेला आणि म्हणाला

“चल, जरा कृष्णाजीच्या घरी जाऊन येऊ. त्याने पैज जिवाली म्हणून तू पैसे दिलेस म्हणतोस पण त्याने कडे तू पैज जिंकली आहेस ही हे सिद्ध करून दाखवणार आहे” व्यंकटेशला ते सर्व काही कळले नाही.

तो गोपाळच्याबरोबर मुकाठ्यान कृष्णाजीच्या घरी गेला.

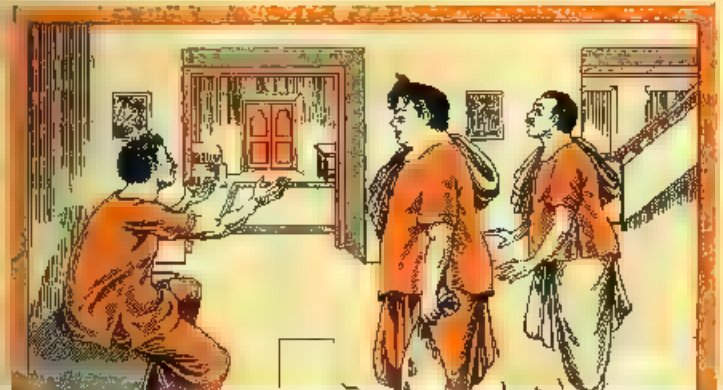
कृष्णाजीचे तोंड उतरलेले होते. गोपाळने वरकरणी सहाय्यभूतीच्या स्वरात त्याला विचारले-“कथ रे बाबा, असा का बसला आहेस ? काय झाले तरी काय ?”

“अहो गोपाळराव, आता काय सांगू ?

अहो, राजी एक चोर द्वार ठोठावून घरांत शिरला व लुहा दाखवून आमची दागिण्यांची व पैशाची पेटी घेतून गेला !” कृष्णाजी दीर्घश्वास सोडून म्हणाला.

“मेहनतीची कमाई असेल तर कोठे जाईल ! मी पकडून देईन चोराला. तू येकपरीर रहा. पण मी जाऊ आता आलो आहे दुसऱ्यान एका कामसाठी. काल

तू व व्यंकटेश दोघांनी एक पैज लावली होती म्हणे. तू पैज जिंकलीस व व्यंकटेश-कडून पन्नास रुपये घेतलेस. खरे आहे

ना है' तुझे अभिनंदन कागजला आला हातां" गोपाल म्हणाला

"होय, सर्व सरे आहे. पण अभिनंदन कसले करतो आहेस? आपला तो सहाण पगान मला मावला आहे. पगस रुपये मिळविले आणि बालवून बसला आहे, सहास!"

गोपालने पेटी काढून दाखविली आणि विचारले "हीच पेटी का?"

कृष्णाजी चकित होऊन गोपालकडे पाहू लागला. म्हणाला "होय, हीच पेटी! पण तुम्हाला कशी काय ही मिळाली?"

"रानी मीन नाही का घेऊन गेली? म्हणजे पैज तू नाही जिकलीस, व्यंकटेशने जिकली, हे दाखवायचे होते मला. म्हणून तू त्याच्याकडून जे पगस रुपये पैजेचे जिकले होतेस ते प्रथम परत दे आणि त्याने

पैज जिकली म्हणून पैजेचे म्हणून आपली पगस रुपये दे, म्हणजे तुकठा शंभर रुपये काढून दे बघ मुकाब्याने. उघड पेटी. पेटीत तेचके रुपये खात्रीने असतील, माझ्याजवळ किडी नाही."

कृष्णाजीने आपल्या किडीने कुठप उघडून पाहिल. पेटीतल्या सर्व वस्तु अशाच्या तशा होत्या. त्याने शंभर रुपये काढून व्यंकटेशला दिले

व्यंकटेश म्हणाला "मित्रा! आपण एका फुकटच्या पैजेसाठी रुपये घालवून बसलो होता. तुसे पैसे घेऊन मी काय करू? माझे पैसे दिलेस की झाले माझे काम?" व्यंकटेश म्हणाला.

कृष्णाजी खजील झाला कारण त्याने व्यंकटेशला फसवून त्याचे पैसे घेतले होते त्याने दोघांची माफी मागितली

तोंडावरचे पीक

एका गांवी शंभू नांवाचा एक गरीब मनुष्य

रहात असे. एकादा जाळबडाभर दादी केली नसल्यामुळे त्याचे वार आणि पैसे वाचले. त्याने विचार केला असेच वर्गार दादीचे केल बाढवले तर दहा बारा रुपयांची अक्त होईल. बायकोला एक जुगडें विकत घेतां येईल.

त्याची बायको गरोदर हाती व माहेरी बाळंतपणाला गेली होती बाळंत झाल्यावर ती जरी परत आली व नवऱ्याची बाढलेली दादी पाहून तिने थोडेमे दोळे बघावून विचारले-"हे हो काय?"

त्याने भरल उत्तर देण्याचे बराच वेळ टाळल. पण बायको हड्डालाच येदली तेव्हा तो म्हणाला "काणतंहि काम कोणी फुकट करतो का? कांहीं तरी लाग होईल म्हणून मी करीत आहे"

"दादी बाढवल्याने कमला आला आहे फायदा?" बायकोने विचारले.

तो म्हणाला-"आ!" तुला नाही ते कळावयाचे! जग हे तोंडावरचे पीक आहे. हे पीक विकले तर पैसे मिळणार नाहीत का!

"केवळाला विकणार आहा हे पीक?" बायकोने विचारले

"आणखी कोणी वेतले नाही तर राजा तरी घेईलच. तुला किती दिवस पासून एक जुगडें घ्यावे म्हणतो आहे, आ पिकाची किंमत एक साडी घ्यायला पुरेल एवढी मिळाली तरी काम मागेल!" शंभू म्हणाला.

दोघां नवराबायकोचे ते बोलणे राजा व मंत्री आज उभे राहून ऐकत होते ते दोघे

वेस पालटून प्रजेच्या गरजांची माहिती मिळावी म्हणून सर्वोपप्राजे त्या दिवशी राजधानीत फिरत होते

राजाने दुसऱ्या दिवशी शंभूला बोलावून आणण्यासाठी हुका शिपायाला पाठविले. त्या बाबलेल्या दाढीने कासे जापसं, शंभूला हा विचार पडला. धन काय करणार राजाचा हुकुम, त्याला जासं लागलं.

दरबारांत फक्त राजा व मंत्रीच होते शंभूने दोघांना नमस्कार केला. मंत्र्याने त्याला विचारलं—“काथरे! हें तोंडावरचे

पीक विकण्या का.” तें ऐकून शंभू चपापला. त्याला या गोष्टीस आश्चर्य वाटलं की थडथडेत आपण बायकोला जें म्हटलं, अगदी तेंच मंत्री विचारतो आहे हें कसं झालं? भीर करून म्हणाला—“महाराज! मी बायकोच्या मनाचें समाधान करून देण्यासाठी तें बोललां हातां जावण ती चूक माफ करावी.” असं म्हणत त्याने राजाचे पाय धरले.

“बायको नकोस मी तुझी चूक दाखविण्यासाठी तें विचारलें नाहीं. खरोखरीच तुझा तोंडावरचें पीक मला विकत घ्यावयाचें आहे.” मंत्री म्हणाला.

शंभूला तरीदेसील तें खरें वाटलें नाहीं. ते खरें भांगण्यासाठी म्हणाला—“दाढीचे पैसे बांचले तर ते बायकोला एका साडीला पुरतील म्हणून मी दाढी बाढविली होती. तोंडावरचें पीक हें मी निव्वळ बड्डा म्हणून म्हटलें हातें. महाराज! माफ करा, माझाला!”

“काहीं असो तूं दाढी बाढविलीस पैशासाठी. बोल, किती पैसे पाहिजेत तुला या दाढीची किंमत म्हणून?” मंत्र्याने विचारलें.

दंड करण्याचा हेतू नाहीं हें शंभूला कळतें होतें तरी दाढीची किंमत सांगायला त्याचे मन धजत नव्हतें. कोवटीं डिमट करून तो म्हणाला “दहा रुपये!”

मंत्र्याने ताबडतोब दहा रुपये काढून दिले आणि त्याला न्हाऱ्याकडे जाण्याला सांगितलें. फेस कापून दाढी कापून आल्यावर मंत्र्याने त्याला धोतरडप्पणें व त्याच्या बायकोला साडी व जोडी साडी खर्च देऊन निरोप दिला.

तो आनंदानें घरी परत गेला. त्यानें पैसे व कपडे बायकोला दिले.

“तुमच्या या दाढीची किंमत राजानें एवढी दिली?” त्याच्या बायकोस त्याच्या बोलण्यावर विश्वासच बसेना.

“दाढी म्हणूं नकोस! तोंडावरचें पीक म्हण, तुला थडा वाटली होती. पण पहा! हें पीक विकत व्यापला स्वतः राजानें मला बाळविलें होतें. त्यानें किंमत विचारली व मी दहा रुपये मागितले. शंभर किंवा हजार मागितले असते तरी खात्रीनें मिळाले असतें.” शंभू म्हणाला.

होय ना, मग तूं दहाच कां मागितलेस? शंभर किंवा हजार मागितले असतेस तर

हजारपण थायला तयार होता, पण हा मूर्ख दहा हजारावर खूप होऊन आला आहे. यावर दोघां नवरावायकोने भांडण झाले. त्याच्या एवढ्याशा दादीला तांडावरचे पीक हे नाव दिले राजाने. मग तुमच्या दादीला गला काय नांव देईल कोणाम ठाऊक! माझ्या मनं तुम्ही जाऊन हें तांडावरचे पीक राजाला विकून टाकावे चांगली किंमत मिळेल."

वर्धकेशाला बायकोचा सखा पसंत पडला. तरी एकदा मनाची खातरी करून वेण्यासाठी तो शंभूला जाऊन भेटला आणि सर्व विचारून घेतले. नंतर त्याने घरी येऊन दादीला छान तेक लावून फागीने विंचलून खूप सजवले. नंतर छान कपडे घाळून दरबारात गेला.

राजा दरबारातच होता. मंत्र्याने वर्धकेशाला विचारले—“काय हो, कसे काय आलात ?”

“तसे विशेष काही नाही तांडावरचे पीक विकायला आलो आहे.” असे सांगून वर्धकेश आपल्या दादीवर हात फिरवू लागला. राजाने व मंत्र्याने परस्परांकडे सार्थक स्मित करून एकदा ग्राहिले राजा मंत्र्याला म्हणाला “तर मग ठरवा सोदा !”

“काय किंमत तुमच्या या पिकाची ?” मंत्र्याने वर्धकेशाला विचारले

“तेल लावून निचरून घोट्या पेमाने मी हें पीक वाटविले आहे याची किंमत फार नाही, दहा हजार रुपये आहे.” वर्धकेश म्हणाला

“तुम्ही या तांडावरच्या पिकाचा व्यापार अरेच विवसांपासून करता आहात असे दिसते. चांगली अनुभव आहे आपल्याला. नाही तर काळ एका मूर्ख आला होता. फक्त दहा रुपयेच मागितले त्याने. पण एक गोष्ट माझ्या कक्षात आली नाही. काय हो ! तुम्ही इतके दिवस हा व्यापार करता आहात, आणि राज्याच्या अधिकाऱ्यांना ते कळले कसे नाही. या व्यापारात तुम्हाला इतका फायदा होत गेला आणि तुमच्यावर कर वीर कसा काय लागला नाही तुम्ही आजवर

जो कर चुकवीत आलात त्याबद्दल तुम्हाला एक हजार रुपयांचा दंड करण्यात येत आहे.”

वर्धकेश हात जोडून उभा राहिला व म्हणाला “महाराज ! माफ करा ! मी व्यापार केला नाही, काळ शेजारच्या माणसाकडून तांडावरच्या पिकाची गोष्ट कळली म्हणून ब्रव्यलाभाने मी हें तांडावरचे पीक विकायला आलो होतो.”

ते ऐकून दरबारी हसू लागले. “कोणाला मदत करायला म्हणून राजा काहीं वा कांहीं कारण दाखीत वसतो. तुमच्या सारखे मूर्ख कोमी या जगात वाहेत हे महाराजांना माहीत आहे. या खेपेस तुम्हाला माफ केले. पण पुढे पैशाच्या लोभाने तुम्ही असे काहीं केलेत तर दंड भोगावा लागेल.” मंत्र्याने वर्धकेशाला हें सांगून निरोप दिला.

भायुम्भार मुलांत राहतां भात अरले.”
बायको म्हणाली

या गोष्टीवर नवरावायकोने भांडण झाले. राजाच्या एका श्रमंत बुद्धिस्थान्या बायकोने ते ऐकले व आपल्या नवऱ्याला जाऊन ते सर्व सांगितले

त्या श्रमिताची दादी व केस क्षित्वाभारस्वे छात्र सधक वाढलेले होते. म्हणून त्याला लोक वर्धकेश या नांवाने हाक मारीत. त्याला बायको म्हणाली—“ऐकले का, शंभू आणली दादी विकून राजाकडून दहा रुपये घेऊन आला आहे. राजा शंभर किंवा म्हणाला “तर मग ठरवा सोदा !”

जांतेला

तीन उपदेश

एका गावीं राजू नावाचा एक गरीब शेतकरी रहात असे. एक दिवशी तो आपल्या बायकोला म्हणाला-“या गांवात राहून दोन्ही पोटे मरतीलच वाटत नाही. म्हणून ही परदेशी जाऊन नोकरी करण्याचा विचार करीत आहे. घरात तुझ्या पोटापुरते आहेच, थोडे शेत एवढे आहे, जे पीप येईल त्यावर भागव.” असे सांगून तो दुसऱ्या दिवशी निघून गेला.

तो राजधानीच्या गावी जाऊन एका श्रीमंत माणसाच्या घरी नोकरी करू लागला, मालकाने त्याला अस्वस्थ देण्याचे कत्रू करले होते. मालकीपण स्वभावाने वांगडी होती. म्हणून त्याला कोणत्याही बऱ्याच तूट किंवा कमतरता भासली नाही. महिना अखेर मालक पगार देईल असे त्याला वाटले.

हातें. एव महिना गेला, वर्ष संपले व वर्षभरात वर्षे लोटली, कीस काही तरी मालकाने पगाराचे नांव काढले नाही किंवा याने तोंड उघडून कधी विचारले नाही. एक दिवशी तो आपल्या मालकाला आऊन मेटला व म्हणाला-“मालक! आपल्या पदरी इनके दिवस नोकरी केली आता थर्म जाऊन याने म्हणतो, हिशाय करून पगाराचे पैसे लावे.”

मालक म्हणाला “पगार ठरलाच नव्हता! तरी वाटसर्याला म्हणून ही तुला तीन बराह देता. आणि त्यातून जाऊन किमतीने तीन उपदेश देतां तूं हें गाडीला बांधून ठेव. तुला आयुष्यभर त्यांचा उपयोग होईल.” राजू काय बोलणार? निराश व निरुत्तर झाला स्वतःची चूक त्याच्या लक्षात आली.

नोकरीवर लागला तेव्हाच पगाराची बोष्ट बोलून हाकली असती तर बरे झाले असते असे त्याला वाटले. आतां मांडण्यांत काय अर्थ अशा विचार करून मालकाने सांगितलेले तीन उपदेश काय ते तरी गेऊन घ्यावे असा विचार करून व मालकाने दिलेले तीन बराह घेऊन म्हणाला-“मालक! आपले तीन उपदेश काय ते सांगावेत.”

“नीट लक्षा देऊन ऐक हें!” असे मांगून मालक म्हणाला “पहिला उपदेश हा की ज्या गोष्टीशीं तुझा संबंध नसेल त्याची चक्कशीदेखील करू नकोस. वाट चालत असतां सर्वेच दुसरी वाट लागली कीं तिकडे वळू नकोस, हा दुसरा उपदेश व तिसरा उपदेश सर्वांत जास्त महत्वाचा आहे. राजीं तुला कोणत्याहि गोष्टीवरून राग आला तर सकळपर्यंत राग आवर, राजींच रागाच्या भरांत काही करू नकोस.”

राजून मालकाचा निरोप घेतला आणि आपल्या गावीं निघाला. राजधानीबाहेर दोन मैल चालून गेल्यावर त्याला एक बालक्या झाडाखाली वहावीस दंड दबे विसले. त्यांच्या पाठीवर मोहरांच्या पिश्या पण व्याजपावेतां जो कोणी इकतून घेला होत्या. एक मनुष्य झाडावर चढून एकटक त्या प्रत्येकाने पका हें काय असे विचारले.

मोहर काढून त्या बालक्या झाडाक पातासारखी चिकटवीत होता. ते पाहून राजूच्या मनांत त्याला त्याचे कारण विचारा-वेनें आले. परंतु तेव्हांत त्याला मालकाचा पहिला उपदेश आठवला व तो कांहीं बोलण्याशिवाय पुढें निघून गेला. परंतु थोड्या वेळाने तो चार पावले चालून गेला असेच, झाडावरच्या त्या माणसाने त्याला बोलाविले आणि म्हणाला “गेलीं कित्येक वर्षे मी हें वेळ्यासपर्यंत काम करीत आलां पण व्याजपावेतां जो कोणी इकतून घेला त्या प्रत्येकाने पका हें काय असे विचारले.

मिळाले नव्हते आणि एका दिवसात एवढे मोठे धन' तो आपल्याबरोबर वीस उंट हांकून घेऊन चालला. त्याला वारंवार तिथे जण येरले. ते सोन्याच्या मोहरा चळीस उंटांवर लावून काढे तरी चारले होते. त्याने त्याचा विचारले "कोठे चालला आहे हो?"

आम्ही चालला आहो! एका मोठ्या बगराकडे!" ते म्हणाले

राजू त्याच्याबरोबर पुढे निघाला. एका मार्गी वी बाट बुसत्यान दिशेला घुटलेली दिसली. एक जण राजूला म्हणाला "या वाटेने जाऊ न! प्यायला शिंदी मिळेल!"

पण त्याच वेळी राजूला त्याच्या माथ्याने विलेला तुसरा उपदेश आठवला "कोठे जात असता आपली बाट सोडून दुसऱ्या मार्गावर पाऊल टाकू नये!" पहिला उपदेश कायद्याचा झालाच होता. म्हणून दुसऱ्या उपदेशाप्रमाणे रागायचे त्याने ठरविले

तो गेला नाही तेव्हा ते लोक म्हणाले "तर मग आम्ही आऊन येतो तुम्ही उठावर थांबे लक्ष ठेवा!" असे सांगून ते निघून गेले

ते शिंदी वीत असता मागल्या तरी त्याचे बाभ्य उदयाला चाले. सतत वीस वर्षे मेहनत करूनदेखील त्याला काही कारणावळी कळी लोकांनी त्याच्यावर

माराहाण केली आणि त्याच्या जवळ जे काही होत ते छटत घेऊन निघून गेले काही वेळात दुसऱ्या वारु पिणाऱ्यांनी शिंदीच्या दुकानाकडून येऊन राजूला सांगितले की बुभचे मित्र ठार आले.

राजू आपल्या उंटांबरोबर त्याने ते चळीस उंट देखील घेऊन निघाला. त्याने उताऱ्या बरायला सोडले आणि घरी गेल त्याने वार ठोठावून पाहिले, बायकांने येऊन दार उघडले, पण तिने नवऱ्याला आढळले नाही तिने विचारले "कोण तुम्ही' काय पाहिजे तुम्हाला?"

राजूने पण स्वतःची खरी ओळख दिली नाही न म्हणला "मी एक परदेशी आहे आजची रात्र येथे काढून मग ब्राईन पुढल्या रात्री." बायकीची गंमत करण्याची इच्छा होती त्याच्या मनात

"माझे धनी कात नाहीत. मी एकटी आहे घरी म्हणून घरात नाही शोपता यायचे आपल्याला गोठ्यात बाऊन झोपा नेढायचे आहे का तुम्हाला?" राजूच्या बायकोने विचारले

राजूने होकार दिव्यावर त्याच्या बायकांने माधी मीठ आकर त्याकड दिली बायकाची

ती बायकोक पाहून त्याच्या मनाच समाधान झाले. त्याने सकाळी ओळख देऊन निहा बर्कित कळून सोडण्याचे ठरविले होते. तो गोठ्यात जाऊन झोपण्याचा प्रयत्न करू लागला. पण त्याला झोप येईना. त्याची नजर खरखी घराकडे होती.

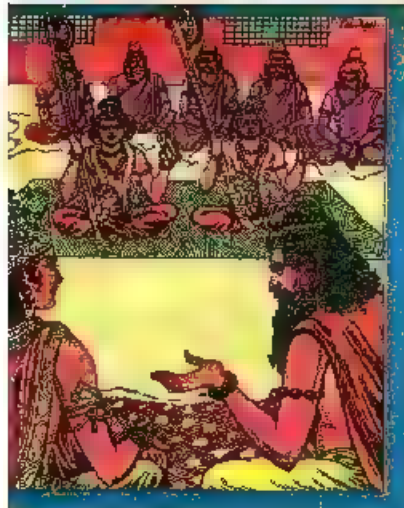
काळोख पडल्यावर राजूला कोणीतरी पुरुष त्याच्या घरी आल्याचा भास झाला त्याने दारावर बाप दिव्याबरोबर राजूच्या बायकोने पुढे येऊन दार उघडले. तो पुरुष जात गेला व त्याने दुराळा आतून काढी लावून घेतली. जगातंपर्यंत पत्नीच्या

नूच एक न विचारणारा दिसलास. प्रत्येक विचारणाऱ्याचा मी शिरच्छेद केला त्यांनी मुडकी ही पहा, पलीकडे पडली आहेत. मला जो कोणी विचारणार नाही त्याला उठावरचे सर्व धन देऊन मोकळे होण्याचे मी ठरविले होते आज तूच तसा एक मेढलास. आज पासून हे सर्व धन तुझे." असे सांगून त्याने राजूला सर्व उंट हांकून न्यायला सांगितले.

राजू आनंदाने उंट घेऊन निघाला. त्याचे बाभ्य उदयाला चाले. सतत वीस वर्षे मेहनत करूनदेखील त्याला काही

“म्हणजे एक थाप माखून समोळून निसटून जाणार आहेस म्हणतास? पण मी कुळा असा संवत्सल नाही सोडणार.” शत्रुघ्न म्हणाला

लवण दांत ओठ चावून झाडे मुळासकट उपटून शत्रुघ्नावर वचला. शत्रुघ्नाने एका मागून एक सर्व वृक्ष तोडून टाकले. परंतु एक वृक्ष शत्रुघ्नाच्या डोक्यावर आवळला व तो वैशुद्ध होऊन पडला. ते पाहून लवणाकाला वाटने का शत्रुघ्न गेला. म्हणून तो आपले विशाल आपणण्यासाठी प्रथम आंत गोळा नाही आणि अनावरें खांद्यावर टाकून आंत

त्राण्याकड्या घवळास हाता. अंतु तेवळ्यांत शत्रुघ्न शुद्धीवर आला व त्याची वाट अडवून आडवा उभा राहाला त्याने. रामाने दिलेला बाण शत्रुघ्नावर बडवून लवणावर ओढला. त्या बाणांतून अग्निप्रति हात होती. तो बाण लवणाच्या छातीत मर्मस्थानी लागला व लवण तत्काळ मरण पावला. शत्रुघ्नाने त्रिशूल शंकराकडे परत गेऊन पाचले.

नंतर शत्रुघ्नाने मधुपुर नगरीत सैन्यानिशी प्रवेश केला आणि त्यावर राज्य करू लागला. नारा बने निविशणने राज्य केशवावर रामाच्या दर्शनाचा चिचार खाच्या मनांत आला व तो लहानसे सैन्य घेऊन जवळगेल्या निघाला. त्याने वाटेत बासमीकि मुनींच्या आश्रमात मुकाम केला.

बासमीकि मुनींनी शत्रुघ्नाचा सर्व प्रकारे आदर सत्कार केला. सैन्याच्या आतिथ्याची पण उपाय व्यवस्था केली. जेवण खाक्या वर त्यांनी बासमीकि रचित रासवयणाचे अर्पण केले. ती शरमाण कथा चित्र पटासारकी शत्रुघ्नाच्या डोक्यासमोर उभी राहिली.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी शत्रुघ्न, बासमीकि मुनींचा निराप घेऊन जवळगेल्या निघाला.

रामाचे दर्शन करून तो रामाकड म्हणाला—
“रामा: तुझ्या आज्ञेप्रमाणे मी लवण राक्षसाचा वध करून त्याच्या राज्यावर राज्य केले. परंतु तुझे दर्शन होऊन मार वधे होतली. म्हणून तुझ्या दर्शनासाठी माली आहे.”

राज प्रेमालिप्त करून म्हणाला—
“शत्रुघ्न! राजाचा राज्य करावेच लागते. तुला भेटावून जावेसे वाटेक तेव्हा जेवून तुला भेटत जा ” असे मागून रामाने त्याला निरोप दिला. लक्ष्मण व भरत त्याला पांचविण्यासाठी त्याच्याबरोबर दूरवर गेले.

त्यानंतर कोही दिवसांनी एक गरीब त्रासण आणल्या पांच वर्षे वयाच्या मुलाचे भेत जेवून राजवाड्याच्या सिंहदारासमोर आला व (हं) लागला. आपल्या एकुलस्य एका मुलाचे अर्पण करण शास्त्राचे मागून तो म्हणाला—“ईश्वराकड बंधाचे राज्य पाळू असता व रामासारखा राजा राज्य करीत असला. ही गोष्ट घडायी याचे मला भावार्थ वाटत नाही.”

रामाकड पण, ती गोष्ट कशी घडली हे कळेल. त्याने वशिष्ठादिक मुनींना बोलावून कारण विचारले. तेव्हा नारद म्हणाला

विमानांतून उतरून त्या तपस्वी मनुष्याजवळ येऊन म्हणाला "माझे नांव रामचंद्र. इशारय महाराजांचा मी धुक्या. दुःखी कोण व ही तपश्चर्या कोणत्या हेतूने करीत आहां? हे कुतूहलपूर्ण सांग्यावे."

ते वक्ता म्हणाला- "राजन्! मी एक गृह आहे. माझे नांव संतूक आहे आहे. सदैव मुक्ति मिळावी म्हणून मी तपश्चर्या करीत आहे."

त्याचे केल्ले पुरे होण्यापूर्वीच रामाने तलवार उभारून त्याचा शिरच्छेद केला. देवांनी पुन्हाही कल्य रामाचे अभिनंदन केले आणि प्रसन्न होऊन म्हणाले- "तू त्या शस्त्रालय स्वर्गमाप्ति होऊन विहीन नाहीस वा-
मदक मागही तुझे आभासी आहां. माम, तुला पाहिजे काय?"

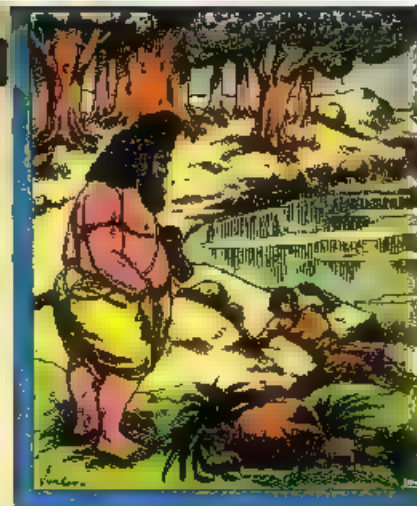
"जगात मुख्य भाष्याने मरण पावलेला ब्राह्मण वाक्य पुन्हा जिकृत जावा." राम म्हणाला.

"संस्कृत वचन शस्त्रालयावर तो वाक्य जिकृत जाऊन आहे." असे सांगून देव निघून गेले.

तेथून राम मगलतुष्टीच्या आश्रमात गेला. मुनींनी रामाचे आवागति केली.

एक आश्रम रामाला भेट म्हणून दिले. राम ते वेळीच म्हणाला- "मुनिवरेण्य! हे एक दिव्य आश्रम दिसते आहे. हे आपणाकडे कोण काय आले?" त्या प्रश्नाचे उत्तर म्हणून आगस्त्य मुनींनी रामाला शेत बांधी कर्म सांगितले.

"एक रत्न होतं त्याचे शोधक करत राहून योजन होतं. त्यात एक सहस्रयोजन विस्तीर्ण असे एक सरोवर होतं त्या रातात पशुपती नव्हते. तरावानजीक एक आश्रम होता. त्या आश्रमात मी गेलं. एक दिवसच आश्रमात राहून सकाळी मी सरोवरावर गेलं. तेथे मला एक दृष्टष्ट माणसाचे प्रत दिसले. ते अगदी चांगल्या- स्थितीत होते. ते घेत तेथे काय काय असे काय बिकरात जी काही वेळ उभा होता. इतक्यात वाक्यातून एक विमान साकळी उतरले. त्यात एक दिव्य पुरुष त्याच्या सेवेला अनेक दिव्य श्री-पुरुष मला विसले. त्याने मूल, माणक वादनादि चालू होतं. तो दिव्यपुरुष विमानातून उतरला. त्याने ते घेत साकळी टाकले व तेथे धुकून पुन्हा विमानात जाऊन वसावला निघाला. माझ्या बंगार अश्वरा सहाय्येने राहाले.

तेव्हा मी पुढे होऊन त्याचा विचारले "कोण तू? असे मलाच काय सात आहेच? ह्या माणी वेलीक हे सांग सात नाहीत"

त्या दिव्य पुरुषाने आपल्या पूर्वजन्माची कथा अशी सांगितली-

सुवेक नांवाच्या विदर्भ राजाच्या मुख्यचे नांव शेत असे होते. सुवेकाला दोन बायका होत्या. प्रत्येकीकडे एकेक मुलगा होता. मोठ्याने नांव शेत व घाकण्याचे सुरुज असे होते. बडील कारस्थानावर शेत मादीक बसला. त्याने कित्येक वर्षे राज्य केले शेवटी त्याने

"मला वाटते की कोणी तरी गृह कोडे तरी तपश्चर्या करीत असला. हे पर्वतपर्वत आचार्य आहे. म्हणून ब्रह्मचर्याला अन्नाची मरण पावला."

राम म्हणाला म्हणाला- "तू त्या ब्राह्मणाचे सांत्वन करून त्या बालकाचे प्रेत तेथील बुडवून ठेव." नंतर राम त्याच्या पुरवक विमानात बसून अनुक्रमे पूर्व, पश्चिम व दक्षिण दिशांकडे गेल्या दक्षिणेकडच्या एका सरोवराच्या काठी एक अनुज वीर्यवान फलन तपश्चर्या करीत असल्याचे रामाला आढळले. ते दृश्य पाहते विचित्र होते. राम

सुरक्षा राख्यानिष्क करून दिल आणि स्वतः तपश्चर्या करण्यासाठी राजांस निघून गेला. अनेक वर्षे तपश्चर्या करून त्याने देह त्याग केला आणि ब्रह्मलोकां गेला. ब्रह्मलोकां त्याला पोहोचत त्याच्या मित्रांना. तेव्हा तो ब्रह्मदेवाकडे गेला. त्याने ब्रह्मदेवाला विचारले की देवा! मी जसे कोणते पाप केले आहे की ब्रह्मलोकां देखील बाकी उपासमार होत आहे.

तेव्हा ब्रह्मदेव व म्हणाला—“तुं ज्या राजांत तपश्चर्या केलीस त्या राजांत एकही पापी नव्हता. तूं तपश्चर्या करण्यात हतका

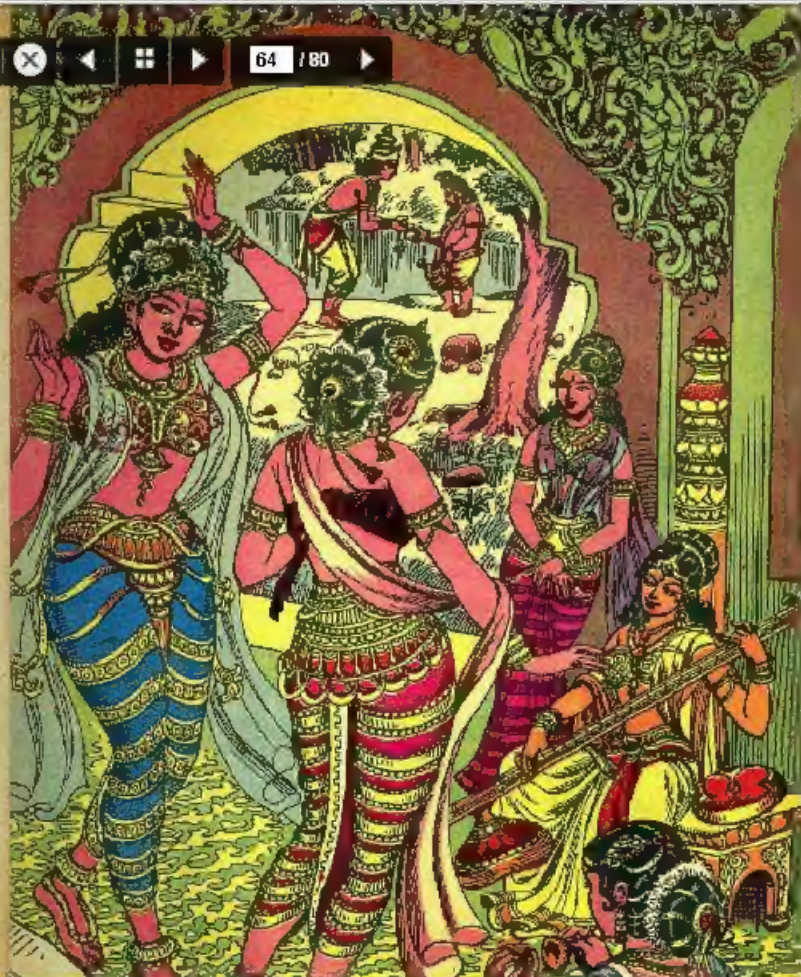
सुंग होऊन गेला होतास की आविश्यसत्कार द्रष्ट्या हातून चुकून देखील कधी पडला नाही. म्हणून तुशी भूक मिळत नाही व तहान लागत नाही. राजांत जे प्रेत विसरेले ते तूं खात बा. काही दिवसांनी अगस्त्य मुनि येतील व त्यांच्या रूपेनें तुशी भूक व तहान भागेरु.”

“मीच अगस्त्य आहे हे कळतांच तो विषय पुरुष मला समजकार करून म्हणाला—“मुनिवर! मला या कष्टांतून वाचवावे. प्रत्युपकार म्हणून मी हे आभूषण आपणांस देईन. याच्या सहाय्यानें आपणांस सुवर्ण, धन, वस्त्र आभूषण व आहार वगैरे पदार्थ मिळतील.”

“मी ते आभूषण स्वीकारले आणि प्रेत अक्षय झाले, तो विषय पुरुष पण भर्वा-लोकीं निघून गेला.”

ती कथा ऐकून रामाने अगस्त्य मुनीचा विचारले—“मुनिवरण्य! शेतनें ज्या वनांत तपश्चर्या केली होती त्या वनांत पशुपक्षी कां नव्हते?”

तेव्हा अगस्त्य मुनींनी ही कथा सांगितली—“कृतायुगांत ब्रह्मवर्षी मनुजे राज्य होते. त्यानें आपला धुक्या ईश्वराक

याचा राज्याभिषेक करवून व राजनीतीचा उपदेश करून प्रचलोकी प्रस्थान केले. ईश्वराकडून शंभर मुलगे होते. सर्वात धकड्या मुलाचें नांव दंड असं होतें. ईश्वराकडून त्याला शेवळ प्रांताचें राज्य दिलें. दंडनं तेचें मधुसंत नांवाचें एक सुंदर नगर वसविलें आणि शुक्राचार्यांना आपला गुरू मानून राज्य करूं लागला.

शुक्राचार्यांना अरजा नांवाची एक सुंदर मुलगी होती. एकदां दंड एकदा रानांत हिंडत असतां अरजा त्याच्या तजरेस पडली व तिच्याशी विवाह करण्याची इच्छा त्यानें व्यक्त केली. तिनें ती शुक्राचार्यांची मुलगी असल्याचें सांगून जर कांहीं पापकर्म घडलें तर शुक्राचार्य क्षाप देतील असें सांगितलें. परंतु दंडनें तिचें कांहीं एक ऐकलें नाहीं व तिच्यावर बलात्कार केला.

दंड मधुसंतला परत गेला तेव्हां शुक्राचार्यांना त्याच्या त्या दुष्कृत्याची वार्ता कळली. तेव्हां त्यांनीं असा शाप दिला की मधुसंत नगरीवर धुळीची वृष्टि होईल व मधुसंत नगर व त्याच्या चारीबाजूचा सात कोजन प्रदेश धुळीसाठी गडप होऊन जाईल. तो क्षाप ऐकून नगरांत राहणारे नागरिक ज्याला ज्याला शक्य झालें ते पळून गेले.

शुक्राचार्यांच्या शापप्रमाणें सात दिवस धुळीची वृष्टि होत राहिली व मधुसंत नगर नुद्धत गेलें.

अशातन्हेचें जगस्य मुनींच्या आश्रमांत अशाच जुन्या कथा ऐकत राम अनेक दिवस राहिला व त्यानंतर चांगला दिवस पाहून आणि मुनींच्या निरोप व आशीर्वाद घेऊन जयोध्येला परत आला.

अरण्यपुराण

सिओनीच्या डोंगराळ प्रदेशांतल्या एका गुहेंत एक छोडगा सकुटुंब रहात असे. त्याच्या कुटुंबांत त्याची बायको व चार बच्चा विलें होती.

संध्याकाळची वेळ होती सात बाजण्याचा सुमार असेल. चंद्र गुहेंत डोकावत होता. छोडग्यानें एकदां चारी पाय तड केलून अंगडाई घेतली व वटून उभा राहिला. दिकारी साठी तो बाहेर निघाला. डोंगरावरून सालीं उतरून जाण्याच्या विचारांत तो होता. तेव्हां त्याला गुहेच्या दारावर सवली विसली. “आशीर्वाद लाडगेवादा! तुझ्या मुलांना मोठमोठे सुळे येवोन व जमाची वृद्धि होवो!” कोळ्यानें आशिर्वाद दिला. कोळ्यास साहतांच लांडग्यांच्या कपा- लाळा आढळा पडत, कारण बहाडी

मांगण्याची त्याला फार चार्हेट संभव होनी. स्वतः झिकार कत्तायची नाहीं. दुसऱ्याच्या उद-चावर जमणारा तो. तरी लांडग्याला कोळ्याची मनांतल्या मनांत थोडी भीति पण राते. कारण मधुसंत त्याचें डोकें फिरें आणि वेड लागलेल्या कोळ्याची भीति बांधला देखील वाटे. कारण वेड लागलेला कोळा बांधला की जें मरण येई तें देखील मयंकरच होतें.

“पहा नांत येऊन पाहिजे तर, आज म्हायला जंत कांहीं नाहीं.” छोडगा कोळ्याला म्हणाला.

“तुम्हांला पुरण्या इतके नसेल हो! एण आमचें पोट भगयला एक वाळकें हाड असलें तरी तें पुरें!” असें म्हणत लाळा आढळा पडत, कारण बहाडी कोळा गुहेंतल्या एका हाडाला लागलेलें

“हैं नाही वरोवर! वरी दिव्या शिवाय बाघाबांनी आपला शिकार करण्याचा प्रदेश बदलला तर कसे चालेल? आपल्या जंगलाच्या कायद्याविरुद्ध आहे. सा पंचकोशीतल्या जनावरांची त्रैधा उडून जाईल. आणि मला तर लांडगीणीच्या वतीनें युद्धां गेले कांही दिवस शिकार करावी लागत आहे!” लांडगा म्हणाला.

लांडगीण म्हणाली—“लहानपणा पासूनच तो थोडा चकमक आहे असें त्यानी आई म्हणत असे. वेणगंगेच्या कांठीं त्यानें जसा धुमाकूळ मावविला तसाच वेबेहि माजविणार तो, तो इकडे आला कीं मुत्ताची शोप मिळणें कठीण आपल्याला.”

इतक्यांत एका दरींतून बाघाची हरकाली ऐकूं आली. लांडगा सकुंतुं दचकला. कोरड्यानें हळूच पाच कादला.

“काय पण मूर्ख आहे, अजून बांगला काळोख देखील पडला नाही. कुकट आहे गरजनं वेधें. इकडच्या रानांतणें रानटी रेडे व हरणें मिळतील शिकारीला!” लांडगा म्हणाला.

“त्याला हरणाची किंवा रेखाची शिकार नाहीं करावची!” लांडगीण म्हणाली.

“म्हणजे माणसाची शिकार? त्यापेक्षा मांस व वेदक मारून सावे त्यानें. कारण धूर जनावरें मितत्या माणसाची शिकार नाहीं करित. हें जंगलाच्या कायद्याविरुद्ध आहे. आणि एक कारण आहे. माणसाची शिकार करायला जर बाघ निशाळा सर मनुष्य हत्तीवर बसून बंदुकीनें त्या बाघाला ठार केल्याशिवाय रहात नाहीत. रानांत जाग लावून डोलकीं बाजवून ते बाघाला घेरून डार करतात. त्यामुळे राज जडून जातें. बाघ जिवानिशी जातां व आपल्यासारख्या लहान प्राण्यांना छायला युद्धां आढें झुडपें मिळत नाहीत. आणि हें पहा, जो मनुष्याचे मांस खातो, तो माणी मग बाघ

असो कीं आपखी कोणी, त्याचे अंग असें त्यांत स्वारीचा पांय पडून भाजला.” सुटतें कीं नंतर शिकार करण्यास अंगांत चपळता उरतच नाही. पण हें सर्व त्याला सांगून काय उपयोग?”

तिवाडे बाघाचे गरजणें एकदम थांबले आणि कण्हण्याचा आवाज ऐकूं येऊ लागला. “कां बरे असें झालें?” लांडगीणीनें विचारलें. लांडग्यानें बाहेर डोक्यावर पाहिलें. “अरे! हा तर मनुष्य! मनुष्याचे पिळू!” बाघाचा एक झुटपाआड जमिनीवर कण्हत लेळत होते.

“जगदी डोंकें फिरलें होतें म्हारोचें. लाकडी कोंडसे करणारांनीं जाग पेटविली

लांडगा म्हणाला.

तेवखांत लांडगीण म्हणाली—“खबरदार! पुढें जाऊं नकोस! कोणीतरी जंगरावरून उतरत आहे. लांडगा दया करून एकदम उडी मारायला टपून बसला होता. पण तो दुष्टदिशीं उडी मारून जागच्या जागी बसला. थोरडला—

“अरे! हा तर मनुष्य! मनुष्याचे पिळू!” लांडगीण म्हणाली—“पहा, पहा तर, किती गोड व नाजूक आहे तो आणि किती

मांस तोडून खाऊ लागला आणि हाड पचकें लागला मधून मधून चोळत होता— “काय पण छान आहे मांस! तुमचीं पिलें किती गोजिरवार्गी आहेत! मोठ-मोठे खोरे होळे! अरे हो, विसरलोच कीं...आहे ना माहीत आपले महाराज बाघाबाची त्यां स्वारी या बाजूला कांही दिवसांपासून आली आहे. मला ते म्हणाले, आपण याच प्रदेशांत पुढें शिकार करणार!”

बाघाचा बीस सैदावरच्या वेणगंगेच्या वाठच्या रानांत रहात होते.

बहादुर ! घेऊन ये त्याला. मी कधी पाहिले नव्हते माणसाचे पिछू !”

काडगा अल्हाद उचलत घेऊन आला मुलाला. मुलगा मुळीच रुढला नाही. कारण त्याला मुळीं अगलेंच नव्हतें. तें मूल लांडग्याच्या पिळांत हिंडूं खेळूं लागलें. त्यांच्या सारखेंच खाळें पिऊं लागलें. पूर्वी कधीं लांडग्यांनीं मनुष्याच्या मुलाला वाळू-स्याचें ऐकलें आहे का ?” लांडगीणीने विचारलें.

“ ऐकलें होतें बुबा पूर्वी कधीं पाळलें होतें म्हणून. पण तें आपल्या जन्मापूर्वी !” लांडगा म्हणाला.

लांडगीण म्हणाली—“ एक केस नाही त्याच्या अंगावर. त्याचे अंग मी हक्केंच खाऊं लागलें तर ओरबडक्यासारखें रक्त येईल. पण त्याला मीति म्हणून नाही.

गुहेच्या दोरान खज बांधणें पडलें होतें. तेथें वाघोवांचें दोकें व फुटलें पाय दिसले. “ मालक ! महाराज ! तो बाच निळांत गेला आहे !” एका लहान जनावराचा तो आवाज होता, कोल्ह्याचा अशाचा.

“ मनुष्याचें पिछू, माशी शिकार ! के मला ! त्याचे आईबाप गेले आहेत कोठें !” वाघोबाबाहेरून गुरगुरलें. पाय भाजल्याने एकतर त्याला राग आला होता. त्यांत तोडांतली शिकार निसटली होती. परंतु लांडग्याच्या निळांत शिरणें त्याला अशक्य होतें. तरी बाच आणलें झोकें खुपसण्याचा बल करीत होता. पण फुकट !

“ काडगा स्वतंत्र असतो. तो आपल्या सरदारान्वयतिरिक्त दुसऱ्या कोणाचा हुकूम मानत नाही. माणसाचें पिछू आम्हांचें आहे !” लांडगा म्हणाला. (पुढे चालू)

५५. नेपालियनची समाधि

ब्रॉडव्हेच्या क्लॉईट परामर्श कालवर्षांतच रोडामिबलका मेट हॅलेम येथे फेद कालव देवळांत जातें. तेथेंच त्याला जराण आलें. १८४७ मध्ये त्याच्या मृत देह पॅरीस येथे या समाधींत पुरव्हेंत आला.

